



Ἐν Χανίοις



ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΧΑΝΙΩΝ

ΤΟΜΟΣ 3ος

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 3η

ΧΑΝΙΑ 2009

ΠΡΟΑΓΓΕΛΟΙ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΑΣ
Η Σύμβαση της Χαλέπας (1878) και οι πρωταγωνιστές της

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ 1877 - 1878

Είναι γνωστό ότι το κύριο μέλημα και η αγωνία των Κρητών κατά τις πολύχρονες ξενικές κατοχές, ήταν η εξεύρεση λύσης στο Κρητικό Ζήτημα και η αναζήτηση τρόπων για την απόκτηση της Λευτεριάς τους. Συνεχείς αγώνες και επαναστάσεις δεν μπόρεσαν να κάμψουν το ηθικό τους. Με τον Οργανικό Νόμο του 1868 που παραχωρούσε μεν κάποια προνόμια, αλλά παρέμενε ουσιαστικά ανεφάρμοστος και μόλις 8 χρόνια από το τέλος της αιματηρής τρίχρονης επανάστασης του 1866-69, με το ξέσπασμα του νέου Ρωσοτουρκικού πολέμου την άνοιξη του 1877, οι Κρήτες, βυθισμένοι στη δουλεία της τουρκικής κατοχής, θεώρησαν το γεγονός ως μια καλή ευκαιρία για να ξεκινήσουν ένα νέο αγώνα κατά της Τουρκικής κυριαρχίας.

Στην Αθήνα ιδρύθηκε το «Κρητικόν Κέντρον» με πρωτοβουλία του Μάρκου Ρενιέρη, που άρχισε να συγκεντρώνει όπλα και εφόδια για το νέο κρητικό αγώνα. Στις δυτικές επαρχίες του Νησιού εκλέγεται τον Ιούλιο του 1877 24μελής Επιτροπή, που ήταν επιφορτισμένη με την οργάνωση του αγώνα και γενικότερα τη «διαχείριση» του Κρητικού Ζητήματος. Συγχρόνως δημιουργήθηκαν και τρία Επαναστατικά Κομιτάτα-στα Χανιά, το Βάμο και το Ρέθυμνο. Το Κομιτάτο των Χανίων εξέλεξε τον Αύγουστο του 1877 Μεταπολιτευτική Επιτροπή με έδρα την Κράπη, ενώ αποφασίστηκε να συγκληθεί Παγκρήτια Επαναστατική Συνέλευση των αντιπροσώπων όλων των Κομιτάτων στο Φρέ Αποκορώνου για την εκλογή προεδρείου.



Και ενώ συνέβαιναν όλα αυτά, η ήττα της Τουρκίας από τη Ρωσία διαφαινόταν πια καθαρά, καθώς οι πολεμικές επιχειρήσεις προχωρούσαν. Αυτό ώθησε την οικουμενική κυβέρνηση του Κουμουνδούρου να δηλώσει, δια του υπουργού Εξωτερικών Χαρ. Τρικούπη, στις 27 Δεκεμβρίου, ότι η Ελληνική κυβέρνηση θα σταθεί στο πλευρό των αγωνιζόμενων Κρητών. Αυτό ενεθάρρυνε όσους Κρήτες οπλαρχηγούς βρίσκονταν εκτός Κρήτης, που άρχισαν να κατεβαίνουν στον τόπο τους για να συμμετάσχουν στους νέους αγώνες της πατρίδας τους. Από τους πρώτους που

ήλθαν στο Νησί ήταν ο Χατζη-Μιχάλης Γιάνναρης από τη Ρωσία όπου είχε εξοριστεί, ο Κορκίδης, ο Μίνως Μπογιατζόγλου, ο Κριάρης, ο Σκαλίδης, ο ιερομόναχος Παρθένιος Κελαϊδής, ο Σπυριδάκης κ.α.

Τελικά τον Ιανουάριο του 1878 πραγματοποιήθηκε στο Φρε, όπως είχε προγραμματιστεί, η «Παγκρήτιος Επαναστατική Συνέλευση» μεγάλη συμμετοχή.

Παρά το γεγονός ότι ήταν ενήμερη για όλα αυτά τα γεγονότα η Τουρκία δεν μπορούσε να αντιδράσει δυναμικά κατά των Κρητών, λόγω του Ρωσο-τουρκικού πολέμου. Έκρινε μάλιστα σκόπιμο, υπό αυτές τις συγκυρίες, ενθαρρυνόμενη και από την αγγλική διπλωματία, να καταφύγει στην πολιτική των υποσχέσεων και στην τακτική του συμβιβασμού και προχώρησε σε διαπραγματεύσεις με τους Κρητικούς, διερευνώντας ποιες νέες ανώδυνες παραχωρήσεις και προνόμια μπορούσαν να δοθούν ακόμη με τον Οργανικό Νόμο.

Η «Επαναστατική Συνέλευσις των Κρητών» ανέθεσε στο Ρεθεμνιώτη Γ. Τσουδερό να μελετήσει και να προτείνει τις θέσεις και τα αιτήματα των επαναστατών. Οι προτάσεις του Τσουδερού ήταν να κηρυχθεί η Κρήτη

ως αυτόνομη ηγεμονία, φόρου υποτελής στο σουλτάνο, με ετήσιο φόρο 500.000 πιάστρων (1 πιάστρο = 1/100 της αιγυπτιακής λίρας, γρόσι) και ο Γενικός Διοικητής του Νησιού να είναι χριστιανός και να εκλέγεται με την εγγύηση των Μεγάλων Δυνάμεων.

Οι προτάσεις δόθηκαν στον Κωστή Αδοσίδη πασά, Βαλή της Κρήτης, ο οποίος ζήτησε δεκαήμερη προθεσμία για να τις διαβιβάσει στην Κωνσταντινούπολη. Η προθεσμία όμως αυτή εξέπνευσε χωρίς οι Κρήτες να λάβουν απάντηση. Κατά συνέπεια και μην έχοντας καμιά δέσμευση πλέον να περιμένουν άλλο, άρχισαν τον ένοπλο αγώνα από τις δυτικές επαρχίες στα μέσα Ιανουαρίου και μάλιστα από τον Αλικιανό Χανίων. Η επανάσταση απλώθηκε γρήγορα σε όλη την Κρήτη, οι Τούρκοι κλείστηκαν στα κάστρα τους, εγκαταλείποντας τους επαρχιακούς πύργους και τους κουλέδες που είχαν χτιστεί το 1868 επί Χουσεΐν Αυνή πασά και οι επαναστάτες, ως τα τέλη Μαρτίου, ήλεγχαν όλο το νησί. Λόγω της έλλειψης πυροβολικού, δεν καταλήφθηκαν τα φρούρια του Ιτζεδίν πάνω από τη Σούδα, της Κισάμου, της Γραμβούσας, του Ρεθύμνου, του Ηρακλείου, της Ιεράπετρας και της Σπιναλόγκας.

Αυτή τη χρονική περίοδο οι Τούρκοι ηττήθηκαν ολοκληρωτικά από τους Ρώσους, που έφτασαν έως έξω από την Κωνσταντινούπολη. Ακολούθησε η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, το Φεβρουάριο του 1878, με το άρθρο 15 της οποίας η Τουρκία υποχρεώθηκε στην εφαρμογή του Οργανικού Νόμου του 1868.

ΤΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΒΕΡΟΛΙΝΟΥ

Μετά την ήττα της Τουρκίας στο Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877-1878, οι Μεγάλες Δυνάμεις της Ευρώπης βρήκαν ευκαιρία να κανονίσουν, σύμφωνα με τα συμφέροντά τους, την τύχη των ευρωπαϊκών λαών που βρίσκονταν υπό την κυριαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Για τον παραπάνω σκοπό συγκλήθηκε το «Ευρωπαϊκό Συνέδριο του Βερολίνου» στις 13 Ιουνίου 1878. Η τελική ρύθμιση του Κρητικού Ζητήμα-

τος - συν τοις άλλοις - αποφασίστηκε να γίνει στο Συνέδριο αυτό, που θα αναθεωρούσε και τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου. Στο Συνέδριο όμως του Βερολίνου δεν έλαβε μέρος ο αντιπρόσωπος των Κρητών Κωσταρός Βολουδάκης, όπως είχε αποφασιστεί από τη Γενική Συνέλευση των Κρητών, εξαιτίας της αντίδρασης της ελληνικής κυβέρνησης, η οποία φοβόταν μήπως οι Κρητικοί ζητήσουν την αυτονομία αντί της Ένωσης.

Δυστυχώς διαψεύστηκε η ελπίδα ότι στο Συνέδριο του Βερολίνου θα αποφασιζόταν η απελευθέρωση της Κρήτης από τον τουρκικό ζυγό και η ένωση του Νησιού με την Ελλάδα, αφού, όταν συζητήθηκε το Κρητικό Ζήτημα, η πανίσχυρη Αγγλία αντέδρασε έντονα. Ο πρωθυπουργός μάλιστα της Αγγλίας δήλωσε απερίφραστα ότι: *Η Κρήτη πρέπει να παραμείνει στην κυριαρχία της Τουρκίας γιατί το Συνέδριο του Βερολίνου δεν συνήλθε για να διαμελίσει την Οθωμανική Αυτοκρατορία.*

Η υποστήριξη αυτή της Αγγλίας προς την Τουρκία οφειλόταν στους όρους της μυστικής συμφωνίας που είχε υπογραφεί μεταξύ Τουρκίας και Αγγλίας στις 4 Ιουνίου 1878. Σύμφωνα με τους όρους αυτούς η Τουρκία θα παραχωρούσε την Κύπρο στην Αγγλία, με αντάλλαγμα να υποστηρίξει η Αγγλία στο Συνέδριο του Βερολίνου τα συμφέροντα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ειδικότερα την παραμονή της Κρήτης στην τουρκική κυριαρχία. Έτσι το Συνέδριο του Βερολίνου, με το άρθρο 23 της σχετικής Συνθήκης, απλά επέβαλε στην Τουρκία την εφαρμογή του Οργανικού Νόμου του 1868, με όσες τροποποιήσεις θα κρίνονταν αναγκαίες, ώστε να παραχωρηθεί στην Κρήτη ένα είδος ημιαυτονομίας.

Η Τουρκία ήταν αρκετά ικανοποιημένη από την τροπή που πήρε το Κρητικό Ζήτημα με την απόφαση του Συνεδρίου, αφού αποκλείστηκε η Ένωση, αλλά φυσικά η εξέλιξη αυτή δεν ικανοποίησε τους Κρητικούς που είχαν ήδη κινηθεί επαναστατικά. Συγκροτήθηκε Επαναστατική Συνέλευση από εκλεγμένους αντιπροσώπους όλων των επαρχιών της Κρήτης με έδρα το χωριό Κάμποι Κυδωνίας, η επανάσταση εξαπλώθηκε σ' ολόκληρο το Νησί και δεν ήταν δυνατόν πλέον να κατασταλεί.

Η ένοπλη εξέγερση συνεχίστηκε, αν και είχαν ανακύψει διάφορα προβλήματα, κυρίως στη διαχείριση των τροφίμων και του πολεμικού υλικού, τα οποία υπήρξαν και η αιτία θλιβερών επεισοδίων μεταξύ των οπλαρχηγών.

Η χρονική στιγμή θεωρήθηκε κατάλληλη από την αγγλική διπλωματία για να προχωρήσει σε διαμεσολαβητικές ενέργειες για την κατάπαυση των εχθροπραξιών στην Κρήτη. Τον Ιούλιο του 1878, σε εφαρμογή των διατάξεων της Συνθήκης του Βερολίνου, οι Μεγάλες Δυνάμεις, με τους προξένους τους στην Κρήτη, επέβαλαν ανακωχή στα αντιμαχόμενα μέρη, η οποία όμως και πάλι παραβιάστηκε από τους Τούρκους με το νέο τους στρατιωτικό διοικητή Οσμάν Νουρή πασά.

Ο πρεσβευτής της Αγγλίας στην Κωνσταντινούπολη Lyard έπεισε, χωρίς πολλές δυσκολίες, την Υψηλή Πύλη να αναστείλει τις εκκαθαριστικές της επιχειρήσεις στην Κρήτη και να προχωρήσει σε νέες παραχωρήσεις στο χριστιανικό πληθυσμό του, ενώ ο πρόξενός της στα Χανιά Thomas Sandwith διερευνούσε ποιο σύστημα διακυβέρνησης θα δεχόταν ο κρητικός λαός. Τελικά, οι δύο Άγγλοι διπλωμάτες πρότειναν δύο εναλλακτικές λύσεις: είτε να ανακηρυχθεί η Κρήτη ηγεμονία κατά το πρότυπο της Σάμου, είτε να τροποποιηθεί ο Οργανικός Νόμος έτσι, ώστε να διασφαλίζει τα δικαιώματα της πλειοψηφίας.

Η Υψηλή Πύλη αποδέχτηκε τη δεύτερη λύση και οι διαπραγματεύσεις άρχισαν αμέσως. Ο σουλτάνος, συμμορφούμενος με την απόφαση του Συνεδρίου, έστειλε στην Κρήτη στα μέσα Αυγούστου, δυο εκπρόσωπους της Τουρκίας, το αρχιστράτηγο Γαζή Αχμέτ Μουχτάρ πασά και τον ανώτατο δικαστή Σελήμ Εφέντη, οι οποίοι, μαζί με το Γενικό Διοικητή Κωστάκη Αδοσίδη πασά, άρχισαν τις διαπραγματεύσεις με τους εκπροσώπους των Κρητικών, ώστε να συζητηθούν και αποφασισθούν οι λεπτομέρειες για τη δημιουργία Ημιαυτόνομης Κρητικής Πολιτείας.

ΟΙ ΠΡΩΤΑΓΩΝΙΣΤΕΣ ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ ΤΗΣ ΧΑΛΕΠΙΑΣ

Για τις διαπραγματεύσεις, η Επαναστατική Συνέλευση των Κάμπων εξέλεξε ενδεκαμελή επιτροπή από τους Γρηγόριο Παπαδοπετράκη, Κωστή Μητσοτάκη, Κωσταρό Βολουδάκη, Χαρίλαο Ασκούτση, Στυλιανό Σταυρούδη, Αντώνιο Μιχελιδάκη, Αντώνιο Σήφακα, Λεωνίδα Μαθιουδάκη, Ζ. Θειακάκη, τον 28χρονο τότε γιατρό Ι. Σφακιανάκη, Κυριάκο Χατζηδάκη, και Α. Μενεγίδη, που εκτελούσε και χρέη γραμματέα της ελληνικής αντιπροσωπείας. Αξίζει να παρατεθούν τα στοιχεία που αφορούν σε κάθε μια από αυτές τις προσωπικότητες (για όσες από αυτές τουλάχιστον κατέστη δυνατόν), που πήραν στα χέρια τους την υπόθεση της Κρήτης και οι οποίες καταχωρούνται αλφαβητικά, ως ισότιμες και ισάξιες κατά τις διαπραγματεύσεις. Μια τέτοια αναφορά βέβαια δεν θα ήταν ολοκληρωμένη αν αναφερόταν μόνο στην ελληνική πλευρά. Σκόπιμο κρίνεται να παρατεθούν στοιχεία και για τους υπόλοιπους συντελεστές της συμφωνίας, αν όχι για τον Μουχτάρ, γνήσιο τούρκο και φυσικά όχι Χριστιανό, τουλάχιστον για τους άλλους που έπαιξαν ρόλο κατά τις διαπραγματεύσεις στη Χαλέπα αλλά και αμέσως μετά. Αυτοί ήταν ο Άγγλος Sandwith, και οι Χριστιανοί Κωστάκης Αδοσίδης Πασάς και Αλέξανδρος Καραθεοδωρή Πασάς.

ΑΣΚΟΥΤΣΗΣ ΧΑΡΙΛΑΟΣ

Ο Ρεθύμνιος Χαρίλαος Ασκούτσης, από τους επιφανέστερους πολιτικούς της Κρήτης λόγω της πατριωτικής δράσης του, γεννήθηκε το 1842. Παντρεύτηκε την αδελφή του προξένου της Γαλλίας Ανδρέα Σαουνάτσου και του Πληρεξουσίου Ρεθύμνης Θεμιστοκλή Σαουνάτσου και γιός του ήταν ο μετέπειτα, και για πολλά χρόνια, βουλευτής Ρεθύμνου, Νικόλαος (1892-1955).

Ως πολιτικός και επαναστάτης, ως ρήτωρ και ως πρόμαχος των συμφερόντων της Πατρίδας, συνετός και πολύπειρος, ο Μυλοποταμίτης Χαρίλαος Ασκούτσης κατέκτησε την απεριόριστη εμπιστοσύνη όλων των

Κρητών. Διακρίθηκε και στον πόλεμο και στην ειρήνη, πρωτοστατώντας πάντα στις κρίσιμες για την πατρίδα περιστάσεις. Διακρίθηκε ιδιαίτερα και θυσίασε αρκετά, συντηρώντας από ιδίους πόρους ολόκληρο επαναστατικό Τμήμα.

Καλόκαρδος, με ευγενείς τρόπους, προσηνής και βαθύς γνώστης των Κρητικών πραγμάτων απολάμβανε της αμέριστης υπόληψης όλων. Επί μακρά σειρά ετών διετέλεσε έφορος των Κοινοτικών Καταστημάτων του Ρεθύμνου και Τμηματικός Έφορος το 1868, αλλά και Δημοτικός Σύμβουλος. Ήταν πληρεξούσιος, εκλεγόμενος παμψηφεί, από το 1878, εκπροσωπώντας άλλοτε την πόλη του Ρεθύμνου και άλλοτε την επαρχία Μυλοποτάμου και Εκλέκτορας Μυλοποτάμου το 1899. Μετέχοντας και στις τελευταίες επαναστάσεις της Κρήτης, εξελέγη μέλος της Επαναστατικής Συνελεύσεως του 1897-98 στις Πλακούρες Ακρωτηρίου, ενώ όταν αποτραβήχτηκε από τις πολιτικές δραστηριότητες, διετέλεσε Τελώνης Ρεθύμνης.

Στενός φίλος και συνεργάτης του Κωστή Μητσοτάκη και του Ιωάννη Σφακιανάκη, προήδρευσε της Επαναστατικής Συνελεύσεως το 1878 και συνέβαλε με τις γνώσεις και την εμπειρία του και με γνώμονα το συμφέρον της Πατρίδας, στις συζητήσεις της Χαλέπας. Πέθανε το 1900 και ο θάνατός του προξένησε μεγάλη λύπη στο Ρέθυμνο, τα καταστήματα έμειναν κλειστά και οι σημαίες μεσίστιες.

ΒΟΛΟΥΔΑΚΗΣ ΚΩΣΤΑΡΟΣ

Ο Κωσταρός Βολουδάκης γεννήθηκε στο Βαφέ Αποκορώνου το 1804 . Έλαβε μέρος σε όλους τους Αγώνες κατά των Τούρκων. Νεαρός ακόμη, έλαβε ενεργό μέρος κατά την Επανάσταση του 1821 -1830. Η πατριωτική δράση του συνεχίστηκε στον Αποκόρωνο. Το 1854 η Επαναστατική Συνέλευση των Κρητών τον εξέλεξε Πρόεδρό της, ενώ κατά την Επανάσταση του 1866 ήταν ο Γενικός Αρχηγός Αποκορώνου. Μαχητικός και φλογερός πατριώτης, έδρασε κατά την Επανάσταση του 1866, ως αρχηγός και πο-



Κωσταρός Βολουδάκης

λιτικός αντιπρόσωπος της επαρχίας. Το 1878 εξελέγη ως Γενικός Αντιπρόσωπος της Κρήτης για την συμμετοχή της στο Διεθνές Συνέδριο του Βερολίνου. Και κατά το 1896, αν και αρκετά ηλικιωμένος, δέχθηκε την προσωρινή προεδρία της Επαναστατικής Συνελεύσεως που συγκροτήθηκε στο Τζίτζιφέ. Ο Γέρω – Κωσταρός πέθανε το 1899 στο χωριό Βαφές σε ηλικία 95 ετών. Ας σημειωθεί ότι γιος του ήταν ο Χρίστος Βολουδάκης, οπλαρχηγός και βουλευτής Αποκορώνου.

Ένα περιστατικό το οποίο ελέγετο για τον Βολουδάκη ήταν ότι όταν, το 1878, ο Πρίγκιπας Αλφρέδος της Αγγλίας, Ναύαρχος και Αρχηγός του Αγγλικού Στόλου, ήλθε στην Κρήτη και αποβιβάστηκε στην Αλμυρίδα Αποκορώνου, ζήτησε και συναντήθηκε με το γηραιό Επαναστάτη της Επαρχίας και του υπέδειξε εμμέσως να ζητήσουν οι Κρήτες την ενίσχυση της Αγγλίας. Κι αυτός αντί για οποιαδήποτε άλλη απάντηση, πήρε λίγη άμμο – υπήρχε αρκετή εκεί που κάθονταν οι δύο άνδρες - και σφίγγοντάς την στο χέρι του είπε: *Υψηλότατε όπως αυτή η άμμος όταν την σφίγγεις φεύγει από όλες τις χαραμάδες του χεριού σου, έτσι και ο Κρητικός Λαός έχυσε πολλών λογίων το αίμα του για τη Λευτεριά και θα το χύσει και για την Ένωσή του με τη Μητέρα μας Ελλάδα.*

ΘΕΙΑΚΑΚΗΣ ΖΑΧΑΡΙΑΣ

Ο πολιτευτής, μεγαλοκτηματίας και με ενεργό συμμετοχή στα κοινά, Ζαχαρίας Θειακάκης από το Ηράκλειο, γεννήθηκε το 1852. Κατά την Επανάσταση του 1866 κατέφυγε με την οικογένειά του στην Καλαμάτα, όπου

και συμπλήρωσε τις εγκύκλιες σπουδές του. Εκεί και τον γνώρισε ο Πρωθυπουργός Αλέξανδρος Κουμουνδούρος και τον προσέλαβε ως ιδιαίτερο γραμματέα του. Ο Θειακάκης ενεγράφη στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και, ως αριστούχος, απεστάλη με υποτροφία στο Παρίσι για να σπουδάσει Πολιτικές Επιστήμες. Αν και ευρισκόμενος στο εξωτερικό, εξελέγη βουλευτής Μαλεβυζίου το 1885, ενώ το 1887 απεστάλη μαζί με άλλους Κρήτες στην Κωνσταντινούπολη, για την υποβολή αιτημάτων των Κρητών προς τον Σουλτάνο. Ήταν αρκετά άτυχος αφού, ερχόμενος στο Ηράκλειο το 1898, για να μετάσχει στην τελευταία Κρητική Επανάσταση, δολοφονήθηκε από τους Τούρκους τον Αύγουστο του έτους αυτού, κατά τις φοβερές σφαγές του Ηρακλείου.

ΜΑΘΙΟΥΔΑΚΗΣ ΛΕΩΝΙΔΑΣ

Ο Κρητικός αγωνιστής Λεωνίδας Μαθιουδάκης γεννήθηκε το 1833 στη Βαρβίτσα της Λακωνίας και ήταν γιος του ιερέα Παπαματθαίου, από το χωριό Αλιάκες Μυλοποτάμου, ο οποίος μάλιστα είχε διακριθεί κατά την επανάσταση του 1821. Στα 16 του ήλθε στην Κρήτη, κι όταν εξερράγη η μεγάλη Επανάσταση του 1866, έλαβε ενεργό μέρος, υπηρετώντας με κάθε μέσο τον αγώνα. Αναγνωρίζοντας τις υπηρεσίες του αυτές και τον πατριωτισμό του, οι συντοπίτες του τον εξέλεξαν Πληρεξούσιο της επαρχίας Μυλοποτάμου. Εξελέγη επίσης Πληρεξούσιος της πόλεως Ρεθύμνης στις 25 Νοεμβρίου του 1877 για την Επαναστατική Συνέλευση του 1878. Πέθανε στο χωριό του πατέρα του, τις Αλιάκες Μυλοποτάμου τον Αύγουστο του 1901.



Λεωνίδας Μαθιουδάκης

ΜΗΤΣΟΤΑΚΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ



Κωνσταντίνος Μητσοτάκης

Ο Κωστής Μητσοτάκης γεννήθηκε στη Μονεμβασιά της επαρχίας Επιδαύρου Λιμηράς από γονείς πρόσφυγες της αποτυχημένης Κρητικής εξέγερσης του 1841. Κατά τον Νικ. Β. Τωμαδάκη, καταγόταν από τη σημαντικότερη οικογένεια των Ανδρεαδάκηδων από το Χορδάκι του Ακρωτηρίου, οι οποίοι κυνηγημένοι από τους Οθωμανούς, υποχρεώθηκαν να αλλάξουν το επώνυμό τους. Ένας κλάδος της οικογένειας αυτής πήρε το όνομα Μητσοτάκη. Ο αδελφός του Νικόλαος τον έλεγε «ορφανό» γιατί γεννήθηκε αφού πέθανε ο πατέρας του, του οποίου πήρε και το όνομα.

Αποφοίτησε από το Α΄ Γυμνάσιο Αθηνών και εγγράφη στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1863, απ' όπου μετεγράφη στη Νομική Σχολή το 1864. Αναγορεύεται Διδάκτωρ του Δικαίου και, μετά το πέρας των σπουδών του το 1872, έρχεται στην Κρήτη και εξ αρχής ασχολείται με τα πολιτικά πράγματα του νησιού. Είναι η περίοδος του Οργανικού Νόμου (1868-1878). Τον Οκτώβριο του 1876 συλλαμβάνεται από τις Οθωμανικές αρχές μαζί με τον Ηρακλειώτη ηγέτη Χριστόφορο Αργυράκη. Ο τελευταίος εξορίζεται τελικά στη Μικρά Ασία, ενώ ο Μητσοτάκης φυλακίζεται στην Κωνσταντινούπολη. Όμως οι μαζικές διαμαρτυρίες του λαού των Χανίων και οι διπλωματικές πιέσεις των προξενικών αρχών της πόλης, υποχρέωσαν τη σουλτανική κυβέρνηση να τον απελευθερώσει. Το μέγεθος και οι ανησυχητικές, για την οθωμανική εξουσία, διαστάσεις που πήρε η διαμαρτυρία για τον εγκλεισμό του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη αποτυπώνονται χαρακτηριστικά σε τραγούδι της εποχής:

Σε φυλακή τον έβαλαν στενή, σκοτεινιασμένη,
 μ' αυτός δεν εφοβήθηκεν, η δόξα τον προσμένει.
 Λίγο ψωμί του έδουσαν, νερό ένα σταλιδάκι,
 κανένα δεν αφήνανε να τον ιδή λιγάκι.
 Εκεί μονάχος σκέφτεται την αδικιά την τόση
 κ' επαρκάλλιε το Θεό να τον ελευθερώση.
 Έλεγε: πόσον χαιρόμαι όπου για την πατρίδα
 μ' εξόρισαν και μου' βάλαν εις το λαιμό αλυσίδα...
 Δεν ήξευρε πως στα Χανιά, Χαλέπα και Μαλάξα
 χιλιάδες πρεμαζεύτηκαν και παλληκάρια άξια
 και τον ζητούσι του πασσά να τον ξεφυλακώση...

Επανέρχεται στην Κρήτη και το 1878, μετά την υπογραφή της Σύμβασης της Χαλέπας, ιδρύει το Κόμμα των Φιλελευθέρων - των Ευπόλητων, που υπήρξε το αντίπαλον δέος προς τους Συντηρητικούς, δηλαδή το Κόμμα των Καραβανάδων.

Ένα χρόνο αργότερα, το 1879, σε ηλικία 34 χρόνων, παντρεύεται την Κατίγκω, κόρη του Χανιώτη εμπόρου Κυριάκου Βενιζέλου, αδελφή του μετέπειτα κορυφαίου Έλληνα πολιτικού Ελευθερίου Βενιζέλου. Την ίδια περίοδο εκλέγεται βουλευτής «Κυδωνίας, πόλεως Χανίων και άπαξ Αποκορώνου». Συνεχίζει αδιάλειπτα τον αγώνα του με σύνθημα την Ένωση της Κρήτης με την εθνική μητρόπολη. Στις 10/4/1881 εκδίδει το πρώτο φύλλο της εφημερίδας «Λευκά Όρη» η οποία εκδίδεται συνεχώς μέχρι τις 27/6/1887, ενώ το 1884 ιδρύει τον Δικηγορικό Σύλλογο Χανίων, του οποίου υπήρξε και ο πρώτος πρόεδρος.

Το 1885 πρωτοστατεί σε Κίνημα κατά της οθωμανικής εξουσίας και ηγείται πολιτικής εκστρατείας που τελικά πέτυχε να πείσει τους χριστιανούς δικαστικούς και βουλευτές σε παραίτηση και το λαό σε άρνηση πληρωμής του φόρου της δεκάτης, ενώ το 1888 παραιτείται από βουλευτής και εκλέγεται από την Κρητική Βουλή, ως εφέτης. Ταυτόχρονα προωθεί στη βουλευτική έδρα που έως τότε κατείχε, το νεαρό κουνιάδο του Ελευθέριο Βενιζέλο, καθιερώνοντας και ορίζοντάς τον πολιτικό του διάδοχο,

παραχωρώντας του και την εφημερίδα του, τα «Λευκά Όρη», η οποία επανεκδίδεται το Δεκέμβριο του 1888 από συντακτική επιτροπή, τους «Λευκορείτες», με συμμετοχή και του Ελευθερίου Βενιζέλου.

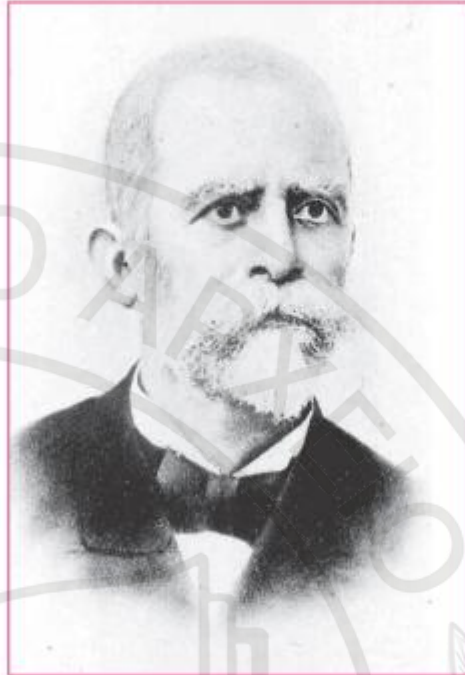
Κατά την επανάσταση του 1895 και μετά από τις ενέργειες ωμής βίας εκ μέρους των Οθωμανών, ο Κωστής Μητσοτάκης, όπως και πολλοί άλλοι, αναγκάζεται να στείλει την οικογένειά του αρχικά στη Σύρο και κατόπιν στην Αθήνα. Ο ίδιος όμως, παρόλο που ήταν επικίνδυνα εκτεθειμένος, παρέμεινε έως το τέλος στις πρώτες γραμμές της Επανάστασης. Τον Φεβρουάριο του 1898 ήρθε στην Αθήνα για υποθέσεις που αφορούσαν στην Επανάσταση, αλλά ασθένησε και μέσα σε πέντε ημέρες πέθανε από καρδιακή εμβολή. Έτσι τελείωσε τη ζωή του, σε ηλικία μόλις 53 χρόνων. Και η ελληνική κυβέρνηση με τη σειρά της, τιμώντας τον άδολο εθνικό αγωνιστή, ψήφισε νόμο για την οικονομική ενίσχυση της οικογένειάς του διότι ... *ο φιλόπατρις και φιλελεύθερος ούτος ανήρ, ου ο βίος και τα έργα αποτελούσι αληθώς ωραίον ύμνον της Κρητικής Ελληνικής Ελευθερίας, εξεμέτρησε το ζην, καταλιπών χήραν και επτά ορφανά εν εσχάτη πενία, αν ό,τι εκέκτητο, ζωήν και περιουσίαν μεγαλοφρόνως θυσιάσας κατά το διάστημα των πολυμόχθων τούτων τριαντακονταετών αγώνων εις τον βωμόν της εθνικής ιδέας.*

ΜΙΧΕΛΙΔΑΚΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ

Ο Κρητικός πολιτικός γεννήθηκε στο Ηράκλειο το 1844. Έλαβε την εγκύκλιο εκπαίδευση στο Γυμνάσιο Σύρου και μετά ενεγράφη στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Με την έκρηξη της Επανάστασης του 1866 διέκοψε τις σπουδές του και επιδόθηκε στην οργάνωση του Κινήματος στις ανατολικές επαρχίες του Νησιού. Παρά το νεαρό της ηλικίας του απεστάλη ως Πληρεξούσιος στη Γενική Επαναστατική Συνέλευση των Κρητών. Υπέστη τις κακουχίες των τριών ετών της επαναστατικής ζωής κι ήταν από τους τελευταίους που κατέθεσαν τα όπλα. Το 1871 του ανετέθη η διεύθυνση του νεοσύστατου τότε «Κρητικού Γυμνασίου» στο Ηράκλειο.

Έλαβε ενεργό μέρος και στην επανάσταση του 1878, υποβάλλοντας μάλιστα, ως Πρόεδρος της Γενικής Επαναστατικής Συνελεύσεως υπόμνημα στο Συνέδριο του Βερολίνου, με το οποίο οι Κρήτες ζητούσαν την προσάρτηση του Νησιού στην Ελλάδα κι ήταν από τους σημαντικούς διαπραγματευτές, μαζί με τους υπόλοιπους, στις συζητήσεις της Χαλέπας.

Η πολιτική του σταδιοδρομία ξεκινάει το 1879, οπότε η επαρχία Πεδιάδος τον απέστειλε ως Πληρεξούσιο στη Γενική Συνέλευση των Κρητών. Έκτοτε, και με τη δημιουργία των πολιτικών κομμάτων στο Νησί, ο Αντώνιος Μιχελιδάκης εκλεγόταν συνεχώς από τους συνεπαρχιώτες του ως Αρχηγός του εν Κρήτη εθνικού κόμματος, των Συντηρητικών δηλαδή, ενώ εξελέγη και Πρόεδρος των Κρητικών Βουλών του 1901, 1903, 1905, καθώς επίσης και Β' Συντακτικής Συνελεύσεως (1906) και της Βουλής του 1907. Όταν, το 1908, η Βουλή των Κρητών κήρυξε την Ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα και διόρισε Εκτελεστική Επιτροπή, ο Μιχελιδάκης ανέλαβε ως Πρόεδρος της. Το 1911, με την παραγμένη κατάσταση στην Κρήτη λόγω της παρατεινόμενης εκκρεμότητας του Κρητικού Ζητήματος, εξελέγη και πάλι Πρόεδρος της Επαναστατικής Συνελεύσεως, όπως επίσης και της εκλογείσης «Προσωρινής Επαναστατικής Κυβερνήσεως», τον Ιανουάριο του 1912, η οποία, τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, παρέδωσε την διοίκηση του Νησιού στο Γενικό Διοικητή Στέφανο Δραγούμη που είχε διορισθεί από την Ελληνική Κυβέρνηση. Μετά την Ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, όταν το 1915 σχημάτισε Κυβέρνηση ο Στ. Σκουλούδης, του δόθηκε το χαρτοφυλάκιο του Υπουργού των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως. Βασιλόφρων εκ πεποιθήσεως, απελάθηκε το 1916 στη Μυτιλήνη. Επανερ-



Αντώνιος Μιχελιδάκης

χόμενος στο Ηράκλειο, σταμάτησε να αναμιγνύεται στην πολιτική. Πέθανε στο Ηράκλειο στις 31 Ιανουαρίου του 1923.

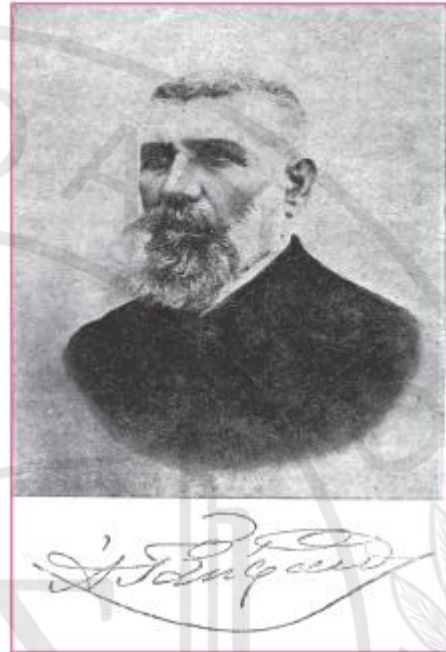
Ο Μιχελιδάκης υπήρξε πρότυπο Χριστιανού πολίτη και οικογενειάρχη, λάτρης της φύσης και φλογερός πατριώτης. Άνθρωπος συντηρητικών αρχών, ήταν η ενσάρκωση της πολιτικής ηθικής, μέσα σε ταραγμένους καιρούς και πολιτικές αντιπαραθέσεις και το όνομά του είχε συνδεθεί στενά με την πολιτική ιστορία εκείνης της εποχής.

ΠΑΠΑΔΟΠΕΤΡΑΚΗΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ

Ο Γρηγόριος Παπαδοπετράκης ήταν ιερομόναχος. Γεννήθηκε το 1828 στον Καλλικράτη των Σφακίων και έγινε Ηγούμενος της Μονής της Αγίας Τριάδας των Τζαγκαρόλων και αργότερα Επίσκοπος Ιεροσητείας. Παρά το μοναχικό του σχήμα, αναμιγνυόταν ενεργά στις εθνικές κινήσεις, κι όταν εξερράγη η Επανάσταση του 1866, συμμετείχε και εξελέγη Πληρεξούσιος της επαρχίας Σφακίων, Αντιπρόεδρος της Επαναστατικής Συνελεύσεως και το 1868 εξελέγη ως Πρόεδρός της. Τον Αύγουστο του 1867 εστάλη από τη Συνέλευση στην Αθήνα, για να έχει ιδία αντίληψη σχετικά με το σημείο που βρισκόταν το Κρητικό Ζήτημα. Επέστρεψε στην Κρήτη, αρκετά ενθαρρυσμένος και εξακολούθησε τον αγώνα μέχρι τις 14 Δεκεμβρίου του 1868, οπότε και διέλυσε την Επαναστατική Συνέλευση, πεπεισμένος πια ότι δεν υπήρχε καμιά ελπίδα για την ευνοϊκή διευθέτηση του Ζητήματος. Κατά την Επανάσταση του 1878 εξελέγη και πάλι Πρόεδρος της Επαναστατικής Συνελεύσεως και απεστάλη, μαζί με τον Παρθένιο Κελαϊδή στο Δημήτριο Ύψηλάντη, για να του προσφέρει εκ μέρους των Κρητών την ηγεμονία του Νησιού. Το 1888 έγινε Επίσκοπος Ιεράς και Σητείας και μετά από ένα έτος πέθανε στην Αθήνα, όπου και ετάφη. Συνέγραψε τα βιβλία *Ιστορία των Σφακίων*, ήτοι μέρος της κρητικής ιστορίας (Αθήναι 1877), *Ανδρούλης Κριαράς, βιογραφικόν σημείωμα και κρίσεις* (Σύρος 1877), και *Αγώνες του Κλήρου* (1879).

ΣΗΦΑΚΑΣ Γ. ΑΝΤΩΝΙΟΣ

Ο Αντώνιος Γ. Σήφακας γεννήθηκε στο Μελιδόνι Αποκορώνου τον Δεκέμβριο του 1852. Ορφάνεψε μικρός από τον πατέρα του, ο οποίος πέθανε νεότατος από άνθρακα, και με την έκρηξη της Επανάστασης του 1866, παραλήφθηκε από τον αδελφό του Ιωάννη και τον πρωτεξάδελφό του Αντώνιο Ανδρ. Σήφακα και τον παππού του στην Αθήνα. Φοίτησε στο Α' Σχολαρχείο Αθηνών όπου και αρίστευσε και στη συνέχεια ενεγράφη το 1871 στο Β' Γυμνάσιο Αθηνών. Όταν το 1875 αποφοίτησε, ενεγράφη στο Πανεπιστήμιο στην αρχή στην Ιατρική, και μετά στην Νομική Σχολή. Από νωρίς ο Αντώνιος Γ. Σήφακας επέδειξε καλλιτεχνικές τάσεις, ήταν ο πρώτος καλλιγράφος του Γυμνασίου και ζωγράφος και κληροδότησε αργότερα την κλίση του αυτή στην κόρη του Καλλιόπη, η οποία σπούδασε στη Γερμανία. Το 1876 ήλθε στην Κρήτη, διορίστηκε Σχολάρχης στο Σχολαρχείο στο Σουλτανιέ, όπως είχε μετονομαστεί η πρωτεύουσα της επαρχίας Βάμος, όπου και δίδαξε για τρία χρόνια.



Αντώνιος Σήφακας

Έλαβε ενεργό μέρος στην Επανάσταση του 1878 κι είχε την ατυχία να χάσει τον αδελφό του Ιωάννη που σκοτώθηκε σε αψιμαχία έξω από τις Καλύβες. Μετά τη σύμβαση της Χαλέπας, αναμείχθηκε στην πολιτική και εκλεγόταν επανειλημμένως βουλευτής Αποκορώνου. Αργότερα διορίστηκε ως Γραμματέας της Διοικήσεως Ηρακλείου και μετατέθηκε με σχετικό διάταγμα στις 31 Δεκεμβρίου 1881 στη Διοίκηση Σφακίων.

Παντρεύτηκε το 1884, την Ελένη, κόρη του Αρχηγού Αποκορώνου καπετάν Μαθιού Μυλωνογιάννη και απέκτησε δύο γιους και τρεις κόρες.

Κατά την ατυχή επανάσταση του 1889, εξελέγη ως Πρόεδρος της Επαναστατικής Συνελεύσεως στο Στύλο, ενώ στην τελευταία απελευθερωτική Επανάσταση του 1897, ήταν ο αρχηγός του περίφημου Στρατοπέδου του Ακρωτηρίου. Μετά την κάθοδο του Πρίγκιπα Ύπατου Αρμοστή, αποσύρθηκε από την πολιτική. Διετέλεσε Νομάρχης Λασιθίου και, κατά τη διάρκεια της θητείας του, χτυπήθηκε από ημιπληγία στις 27 Ιανουαρίου 1910 και πέθανε στον Άγιο Νικόλαο στις 30 Ιανουαρίου.

Μειλίχιος και μετριοφρων, ήταν απλός στους τρόπους κι αγαπητός από όλους και διακρίθηκε για την ακεραιότητα του χαρακτήρα και την πλήρη αφοσίωσή του στο καθήκον του προς την Πατρίδα. Αλλά και εγκυκλοπαιδικώς ήταν μορφωμένος όσο λίγοι. Ιδίως ασχολήθηκε με την ιστορία της ιδιαίτερης πατρίδας του κι άφησε δυστυχώς ασυμπλήρωτη μια ιστορική πραγματεία για την Κρήτη, την οποία επρόκειτο να εκδώσει, συμπληρώνοντας την, ο γιος του Γεώργιος, βουλευτής Χανίων.

ΣΤΑΥΡΟΥΔΗΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ

Ο Στυλιανός Σταυρούδης γεννήθηκε το 1838 και πέθανε το 1906. Αγνός πατριώτης και αγωνιστής έλαβε μέρος στις Επαναστάσεις του 1858, στην τριετή Επανάσταση του 1866-1869, καθώς και του 1878. Αργότερα εγκαταστάθηκε στα Χανιά όπου και εργάστηκε ποικιλοτρόπως ως δημοσιογράφος και ως πολιτευτής, ενώ το 1879 εξελέγη βουλευτής Σφακίων.

ΣΦΑΚΙΑΝΑΚΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ

Ο Ιωάννης Σφακιανάκης ήταν γιός του Κ. Σφακιανάκη. Γεννήθηκε στο Βραχάσι Μεραμβέλλου το 1848 και μόλις στα 18 του συμμετείχε στην Επανάσταση του 1866. Ανακηρύχθηκε διδάκτωρ της Ιατρικής το 1873 και συμπλήρωσε τις σπουδές του στη Βιέννη. Το 1897 εξελέγη ως Πρόεδρος της Επαναστατικής Συνελεύσεως. Θερμός πατριώτης, αλλά και νουνεχής και

συνετός διπλωμάτης, ως Πρόεδρος της Εθνικής των Κρητών Συνελεύσεως μετείχε στις διαπραγματεύσεις με τις Μεγάλες Δυνάμεις και τους Ναυάρχους κατά το 1898. Αργότερα υπήρξε ο Πρόεδρος του Εκτελεστικού, της Επιτροπής δηλαδή μέχρι την άφιξη του Υπατου Αρμοστή Πρίγκιπα Γεωργίου, οπότε και ανέλαβε την προεδρία της Επιτροπής για τη σύνταξη σχεδίου πολιτεύματος. Μετά το πέρας του έργου αυτού, δεν δέχθηκε τη θέση του Συμβούλου (Υπουργού) και μετά του Προέδρου της Κυβερνήσεως, κι αποσύρθηκε στον ιδιωτικό βίο.



Ιωάννης Σφακιανάκης

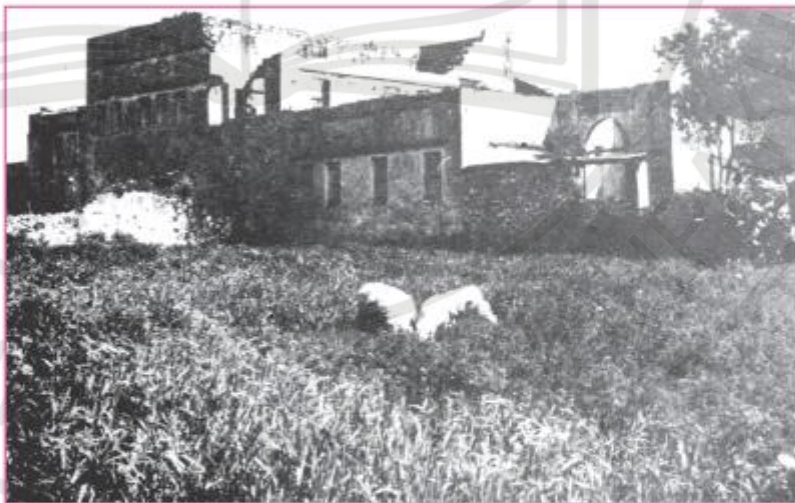
Αργότερα διετέλεσε διευθυντής της Τράπεζας Κρήτης στο Ηράκλειο, και το 1905 τάχθηκε υπέρ του Κινήματος του Θερίσου. Πέθανε στην Αθήνα το 1924. Ο θάνατός προκάλεσε συζήτηση στην Ελληνική Βουλή στις 29 Νοεμβρίου 1924, με ομιλητές τον Ι. Κούνδουρο, τον Πρωθυπουργό Ι. Μιχαλακόπουλο, τον Α. Παπαναστασίου, τον Γ. Καφαντάρη, τον Θ. Σοφούλη και την απότιση φόρου τιμής στον εκλιπόντα από όλους. Αξίζει να αναφερθούν τα λόγια του Περικλή Μαζαράκη: *Μία υπέροχος φυσιογνωμία της Κρήτης, ένας εκ των κυριωτέρων συντελεστών της Εθνικής των Κρητών Επανάστασεως ο Ι. Σφακιανάκης εξέλειπε χθές. Ως τελευταίος Γενικός Διοικητής Κρήτης, θεωρώ υποχρέωσιν να είπω ολίγας λέξεις προ του μεγάλου νεκρού. Είναι ο Πρόεδρος της Εθνικής των Κρητών Συνελεύσεως και Πρόεδρος της Εκτελεστικής Επιτροπής δια τον οποίον ωρισμένως χρυσάς σελίδας ολοκλήρους θα περιλάβει η ιστορία και της Κρήτης αλλά και του Ελληνισμού. Είναι ο διαπρεπής πολιτικός όστις από κοινού μετά του μεγάλου συνεργάτου του κατόπιν κυβερνήτου της Ελλάδος κατώρθωσε δια της διπλωματικής του ικανότητας και του πατριωτισμού, όχι μόνον εις την απελευθέρωσιν της*

Κρήτης από του βαρβάρου ζυγού να συντελέσει αλλά και εις κατάλυσιν της βραχείας κατόπι απολυταρχίας και εις την πλήρη ένωσιν της μεγαλήσου με την Ελλάδα. Είναι λυπηρό ότι λόγω υγείας δεν ηδυνήθη να παράσχη τας υπηρεσίας του και μετά την ένωσιν της Κρήτης ότε βεβαίως και νέαι σελίδες πατριωτικής δράσεως θα εγράφοντο. Νομίζω ότι εκφράζω την επιθυμία της Εθνικής Συνελεύσεως, προτείνων την έκφρασιν των συλληπητηρίων αυτής εις την ιδιαιτέραν του πατρίδα και την διακοπήν επί πέντε λεπτά της Συνεδρίας.

Εννοείται ότι η συνεδρίαση διακόπηκε σε ένδειξη πένθους.

SANDWITH THOMAS BACKHOUSE

Ο Thomas Humfrey Backhouse Sandwith, C.B. ήταν Πρόξενος της Μεγάλης Βρετανίας στην Κρήτη από το 1870 έως το 1885. Ήταν φιλοκρητικός αλλά, ως προς το Κρητικό Ζήτημα, δεν μπορούσε να παρεκκλίνει από τις εντολές και την πολιτική της πατρίδας του, ακολουθώντας τα δόγματα του Ντισραέλι. Είχε προσπαθήσει να διερευνήσει ποιο σύστημα διακυβέρνησης θα δεχόταν ο κρητικός λαός και έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο αναφορικά με τη Σύμβαση της Χαλέπας. Αποτέλεσε ίσως τον συνδετικό κρίκο μεταξύ της τουρκικής διοίκησης και των επαναστατών και κυρίως σε αυτόν οφείλεται ότι αυτή έγινε αποδεκτή από τους Κρήτες.



Το μέγαρο του Σάντουϊθ στα Λενταριανά των Χανίων, κέντρο διπλωματικών ζυμώσεων της εποχής

Ο Sandwith διέμενε σε μέγαρο στην ομώνυμη συνοικία των Χανίων και είναι γνωστή η αγάπη του για τη λαϊκή τέχνη της Κρήτης. Η συλλογή του μάλιστα από κεντήματα, δαντέλλες και χειροτεχνήματα, αποτελεί σημαντικό απόκτημα τόσο του Victoria and Albert Museum στο Λονδίνο, όσο και του Ιστορικού Αρχείου Κρήτης, στο οποίο δωρήθηκε ένα τμήμα της από την εγγονή του, σε ένδειξη τιμής και της αγάπης του προς την Κρήτη.

ΑΔΟΣΙΔΗΣ ΚΩΣΤΑΚΗΣ ΠΑΣΑΣ

Ο Κωνσταντίνος Αδοσίδης, ο Γενικός Διοικητής Κρήτης και διαπραγματευτής με τον Μουχτάρ των όρων της Σύμβασης της Χαλέπας, καταγόταν από την Καισάρεια της Καππαδοκίας και είχε διατελέσει παλαιότερα διοικητής στην επαρχία Λασιθίου, όπου κι είχε παρουσιάσει καλά δείγματα διοικήσεως. Είχε διορισθεί ως Ηγεμόνας της Σάμου από το Δεκέμβριο του 1873. Ορίσθηκε ως αντιπρόσωπος της Πύλης στα Χανιά στις 16 Νοεμβρίου 1877 και μαζί με τον Σελήμ εφέντη, ήρθαν το δεύτερο δεκαήμερο του Ιανουαρίου 1878 στο Φρε για να διαπραγματευτούν



Κωνσταντίνος Αδοσίδης

με τους επαναστάτες τους όρους ειρήνευσης στο Νησί. Μάλιστα, προσφωνώντας την Επαναστατική Επιτροπή των Κρητών, είπε χαρακτηριστικά: *Είθε να με αξιώσει ο Ύψιστος να συνδέσω εν τη παρακμή του βίου μου το όνομά μου προς την ευημερίαν της πατρίδος του Μίνωος.* Ο Ιωάννης Τσουδερός συνόψισε τα αιτήματα των Κρητών και ο Αδοσίδης επιφυλάχθηκε να απαντήσει μετά από συνεννόηση με την τουρκική ηγεσία. Την επομένη όμως και στη διάρκεια της συνεδρίασης ανακοίνωσε ότι του

εστάλη με φιρμάνι ο διορισμός του ως Γενικού Διοικητή Κρήτης, γεγονός που, κατά την γνώμη του, αποτελούσε άριστο οίονο για τις περαιτέρω εξελίξεις στο Νησί. Εκείνες οι διαπραγματεύσεις διακόπηκαν, αφού εκείνος αναχώρησε για τα Χανιά, κατά τη συζήτηση όμως των όρων της Σύμβασης της Χαλέπας, μετείχε ενεργά και συνετά, έχοντας την εμπιστοσύνη του κρητικού λαού κι ήταν ο πρώτος που εγκαινίασε το νέο πολιτικό καθεστώς των μεταρρυθμίσεων και προνομίων. Ο Κωστάκης Αδοσίδης Πασάς, μετά από παραμονή στην Κρήτη 9 μηνών και 26 ημερών, αντικαταστάθηκε από τον Αλέξανδρο Καραθεοδωρή Πασά, επειδή καταμηνύθηκε στην Πύλη ότι οι ενέργειές του κατέτειναν προς την εγκαθίδρυση ηγεμονίας υπό την Αγγλία. Στα τέλη Φεβρουαρίου του 1879 ανέλαβε τα καθήκοντά του ως Ηγεμόνας της Σάμου.

ΚΑΡΑΘΕΟΔΩΡΗ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΣΑΣ

Ο Γενικός Διοικητής που διαδέχθηκε τον Αδοσίδη, σύμφωνα και με τους όρους της Σύμβασης, ήταν ο Αλέξανδρος Καραθεοδωρή πασάς, που έφθασε στις 16/11/1878 και διοίκησε το Νησί για μόνο για 14 μέρες αφού, στις 23 Νοεμβρίου, διορίσθηκε ως Υπουργός Εξωτερικών. Τον διαδέχθηκε ο Ιωάννης Φωτιάδης, άνθρωπος μορφωμένος και δραστήριος, με διοικητική και διπλωματική πείρα, πρεσβευτής άλλοτε της Τουρκίας στην Αθήνα και ο οποίος διοίκησε την Κρήτη ως το 1885, με δικαιοσύνη και φρόνηση. Ο Καραθεοδωρή, γόνος γνωστής Φαναριώτικης οικογένειας, είχε γεννηθεί τον Αύγουστο του 1833 στην Κωνσταντινούπολη. Ήταν γιός του Στεφάνου Καραθεοδωρή, γιατρού και λόγιου και της Λουκίας Μουρούζη. Τα πρώτα γράμματα τα έμαθε από κατ' οίκον δασκάλους και στη συνέχεια φοίτησε σε κοινοτικά ελληνικά σχολεία της Πόλης, εξακολουθώντας όμως και τα ιδιαίτερα μαθήματα, κυρίως ξένων γλωσσών, ευρωπαϊκών και ανατολικών. Μετά τις γυμνασιακές του σπουδές ταξίδεψε στην Ευρώπη (Αθήνα, Παρίσι, Λονδίνο κ.α.). Σπούδασε νομικά στο Παρίσι, ιδίως ρω-

μαϊκό και γαλλικό ιδιωτικό δίκαιο και πήρε μαθήματα μαθηματικών. Επιστρέφοντας στην Κωνσταντινούπολη αναλαμβάνει διάφορα αξιώματα και εργάζεται ως δικηγόρος, υπερασπιζόμενος τα συμφέροντα του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Εξαιτίας των γνώσεων και των ικανοτήτων του, χρησιμοποιείται και από το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων ως νομικός σύμβουλός του. Το 1867 ακολουθεί τον Ααλή Πασά, Γενικό Διοικητή Κρήτης, ως σύμβουλός του και συμβάλλει στο να εκτονωθεί η κρίση που είχε προκαλέσει η Κρητική Επανάσταση. Το 1874 διορίστηκε ως πρέσβυς στη Ρώμη και το 1876 ως υφυπουργός των Εξωτερικών. Μετά τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο, το 1878, απεστάλη ως εκπρόσωπος της Πύλης στο Συνέδριο του Βερολίνου και, με την επιστροφή του, διορίστηκε υπουργός των Εξωτερικών. Μαζί με το Βεζύρη Χαϊρεδδίν πασά εισηγήθηκε στο Σουλτάνο Αβδούλ Χαμίτ Β' την ανάγκη εισαγωγής φιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων, οι προτάσεις του όμως απορρίφθηκαν και αναγκάστηκε να παραιτηθεί. Το 1878, ως προαναφέρθηκε, ήρθε στην Κρήτη και το 1885 διορίστηκε ως Ηγεμόνας της Σάμου, παρέμεινε εκεί για μια δεκαετία και επανήλθε και πάλι ως Γενικός Διοικητής Κρήτης, εισηγούμενος μάλιστα στην τουρκική κυβέρνηση ευρύτατες μεταρρυθμίσεις. Δεν εισακούστηκε και παραιτήθηκε και, από το 1896 και μετά, παρέμεινε ως αρχιμεταφραστής των ανακτόρων μέχρι το θάνατό του, το 1906. Ήταν γλωσσομαθής, βαθύς γνώστης των μαθηματικών και της αρχαίας ελληνικής, της αραβικής και περσικής φιλολογίας, μετέφρασε και δημοσίευσε πλείστα έργα Αράβων και Ελλήνων συγγραφέων.



Αλέξανδρος Καραθεοδωρή

Η ΣΥΜΒΑΣΗ ΤΗΣ ΧΑΛΕΠΑΣ

Ύστερα από συζητήσεις, ως έδρα της διεξαγωγής των διαπραγματεύσεων ορίζεται η Χαλέπα, το γνωστό προάστιο των Χανίων. Αξιωματικός της Χωροφυλακής συνοδεύει την ελληνική αντιπροσωπεία από τα Κοντόπουλα των Κεραμειών ως τη Χαλέπα. Οι δύο αντιπροσωπεΐες είχαν ίσα δικαιώματα. Διαπραγματεύονταν μεταξύ τους ως ίσοι προς ίσους, ενώ στις συνεδριάσεις είχε δικαίωμα να παρευρίσκεται, ως σιωπηρός παρατηρητής των Μεγάλων Δυνάμεων της Ευρώπης, ο πρόξενος της Αγγλίας στα Χανιά, Thomas Sandwith. Οι διαπραγματεύσεις για τη σύνταξη της Σύμβασης, που άρχισαν στις 28 Αυγούστου 1878 και τελείωσαν στις 3 Οκτωβρίου 1878, έγιναν στο Δημοτικό Σχολείο της Χαλέπας που βρισκόταν στη νότια πλευρά της αυλής του Ιερού Ναού Αγίου Νικολάου Χαλέπας. Η Σύμβαση υπεγράφη – ως λέγεται – στην περίφημη «Γαλαρία», ένα μεγάλο



Η «Γαλαρία», όπου υπεγράφη η Σύμβαση

οίκημα απέναντι από το ναό, που, κατά την τουρκοκρατία, εχρησιμοποιείτο ως στρατώνας, στα μεταγενέστερα χρόνια ήταν η κατοικία του υποπρόξενου της Ρωσίας Κων/νου Βουλγαρίδη και το 1919 αγοράστηκε από τον Κυριάκο Κων. Μητσοτάκη.

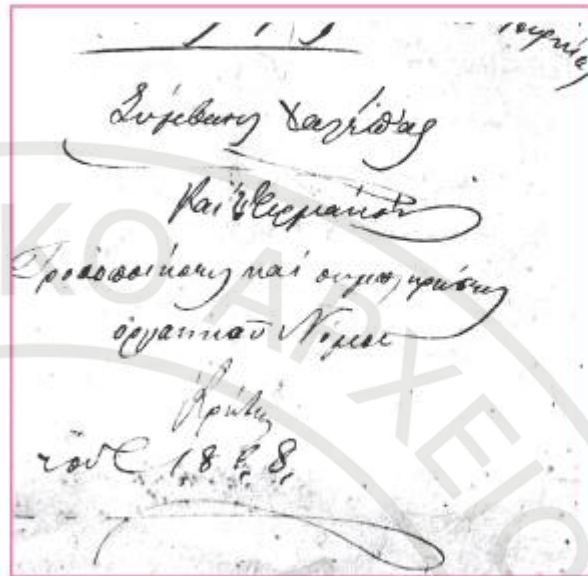
Έγιναν δύο αντίγραφα της Σύμβασης - το ένα παρέλαβαν οι διαπραγματευτές του σουλτάνου και το έστειλαν αυθημερόν με ειδικό απεσταλμένο στην Κωνσταντινούπολη, ενώ το δεύτερο κράτησαν οι Χριστιανοί Πληρεξούσιοι και το κείμενο επικυρώθηκε ύστερα από ειδική απόφαση της Γενικής Επαναστατικής Συνέλευσης.

Η «Σύμβαση της Χαλέπας», που είχε δεκαέξι άρθρα και μια ιδιαίτερη πράξη από έξι παραγράφους, επικυρώθηκε από το σουλτάνο με ειδικό φερμάνι που εκδόθηκε στις 9 Νοεμβρίου 1878, ημερομηνία από την οποία άρχισε να ισχύει ως νέος πολιτικός Οργανισμός της Κρήτης.

Οι σπουδαιότερες διατάξεις της Σύμβασης της Χαλέπας ήταν οι εξής:

- Ο Γενικός Διοικητής του νησιού μπορούσε να ήταν χριστιανός ή μουσουλμάνος και θα διοριζόταν από το σουλτάνο για μια πενταετία, με δυνατότητα ανανέωσης της θητείας του.
- Ο Γενικός Διοικητής θα είχε ένα σύμβουλο από το αντίθετο θρήσκευμα.
- Η Γενική Συνέλευση θα είχε 80 Μέλη και θα απαρτιζόταν από 49 χριστιανούς και 31 μουσουλμάνους. Η διάρκεια της ετήσιας Συνόδου οριζόταν σε 40 μέρες. Η Γεν. Συνέλευση θα συμπλήρωνε αμέσως την ισχύουσα οθωμανική νομοθεσία. Πλειοψηφία αποτελούσαν τα δύο τρίτα των μελών.
- Οι Χριστιανοί έπαρχοι θα ήταν περισσότεροι από τους Μουσουλμάνους.
- Ιδρυόταν Κρητική Χωροφυλακή, που θα στελεχωνόταν από Κρήτες, Έλληνες και Τούρκους, απλούς χωροφύλακες ή βαθμοφόρους, ο αρχηγός όμως του σώματος θα επιλεγόταν από την Υψηλή Πύλη.
- Αναγνωριζόταν ως επίσημη γλώσσα των δικαστηρίων και των Γενικών Συνελεύσεων η ελληνική. Τα επίσημα πρακτικά όμως, οι αποφάσεις των δικαστηρίων και η επίσημη αλληλογραφία θα συντάσσονταν και στις δύο γλώσσες.

- Εχορηγείτο γενική αμνηστία.
- Προβλεπόταν η προσωρινή απαλλαγή από ορισμένους φόρους και η ρύθμιση των χρεών που είχαν συναφθεί πριν από το 1866 και η λύση του ζητήματος των κτημάτων που είχαν κατασχεθεί ως το 1869.
- Οι Κρήτες θα μπορούσαν να έχουν όπλα, όχι όμως και να τα φέρουν δημόσια χωρίς την άδεια των αρμοδίων Αρχών.



Χειρόγραφο της Σύμβασης της Χαλέπας

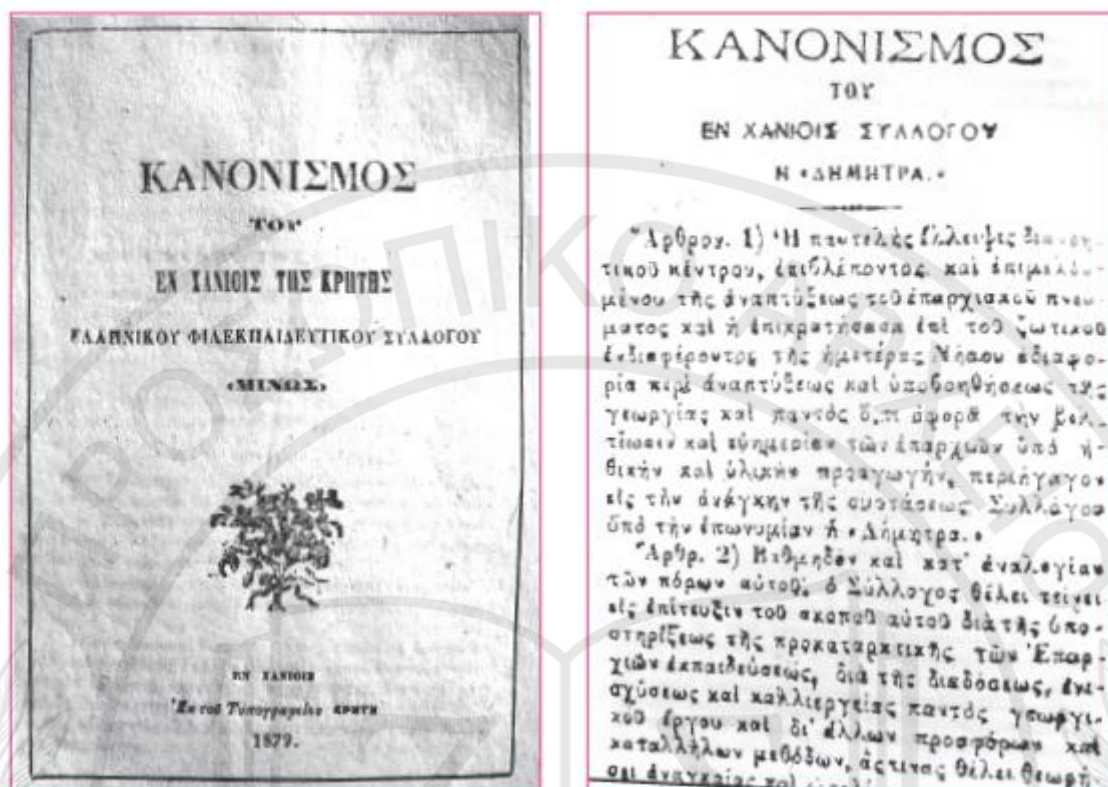
- Επιτρεπόταν η ίδρυση φιλεκπαιδευτικών συλλόγων, η ίδρυση τυπογραφείων και η έκδοση εφημερίδων στο Νησί.
- Το τουρκικό Σύνταγμα δεν θα μπορούσε να καταργήσει τον Οργανικό Νόμο.
- Ο κανονισμός για τις Χριστιανικές Ορφανικές Τράπεζες τον οποίο είχαν υποβάλει οι πέντε Χριστιανικές Δημογεροντίες του Νησιού, αφού προηγουμένως εξεταζόταν επιτόπου, θα διαβιβαζόταν στην Υψηλή Πύλη για επικύρωση.
- Επρόκειτο να συσταθούν στο Νησί υποθηκοφυλακεία και συμβολαιογραφεία, τα οποία θα συνέτασσαν, μεταξύ των άλλων εγγράφων και όλα τα έγγραφα ιδιοκτησιών εκτός αυτών των φεραγατίων.
- Τέλος, το άρθρο 16 κατοχύρωνε την ανεξαρτησία της δικαστικής εξουσίας από την εκτελεστική: «Εάν τυχόν διαβιβασθώσιν ενταύθα υπουργικά διαταγαί, αντιβαίνουσαι εις την ανεξαρτησίαν των δικαστηρίων, τους εν ισχύι Νόμους και τον Οργανικόν Νόμον, ΔΕΝ ΘΕΛΟΥΣΙΝ ΕΚΤΕΛΕΙΣΘΑΙ».

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ

Η Σύμβαση της Χαλέπας, αν και δεν ανταποκρινόταν πλήρως στους πόθους του κρητικού λαού, ούτε του διασφάλιζε προνόμια ανάλογα με την

αριθμητική του δύναμη, αποτελούσε χωρίς αμφιβολία ένα σημαντικό βήμα ως προς τη λύση του Κρητικού Ζητήματος, αφού δημιουργούσε καθεστώς ημιαυτόνομης επαρχίας με ιδιαίτερα προνόμια. Για πρώτη φορά, ο Σουλτάνος αναγνώριζε ότι υφίστατο θέμα Κρήτης και δέχτηκε να συζητήσει με τους επαναστάτες ως ίσος προς ίσους. Έγιναν ελεύθερες συζητήσεις μεταξύ των Χριστιανών Πληρεξουσίων της Κρήτης και των πληρεξουσίων της Υψηλής Πύλης. Έγιναν δεκτές μεταρρυθμίσεις και συμπληρώσεις του Οργανικού Νόμου του 1868, που, αν και δεν εφαρμόστηκαν πλήρως, έδωσαν κάποιες ελπίδες για την περαιτέρω πορεία του Κρητικού Ζητήματος. Αν και η Σύμβαση της Χαλέπας δεν ήταν ο τελικός στόχος, ήταν όμως μια αξιόλογη επιτυχία, που οδήγησε την Κρήτη στον κοινοβουλευτισμό - με όλα τα πάθη βέβαια της ταραγμένης εκείνης εποχής.

Είναι πραγματικά αξιοθαύμαστο και αξιοσημείωτο το ότι οι Κρήτες, οι αναλωμένοι σε πολέμους και ξενικές κατοχές, δεν είχαν χάσει την ταυτότητά τους και δεν είχε σβήσει η έφεση για ανάπτυξη, πολιτισμό, πρόοδο. Η Σύμβαση της Χαλέπας στάθηκε σταθμός και στην εξέλιξη του πολιτιστικού επιπέδου του Κρητικού λαού, ως προς την ανάπτυξη των Γραμμάτων, των Τεχνών και της Δημοσιογραφίας, την ενίσχυση του πατριωτικού φρονήματος και την ελευθερία της σκέψης. Είναι γνωστό ότι ακόμη και μέσα σε χρόνους δουλείας, οι χριστιανοί αναζητούσαν διεξόδους στο μέγα πρόβλημα της διατήρησης της γλώσσας, της θρησκείας, των ηθών και εθίμων, της παράδοσης και της πολιτισμικής κληρονομιάς τους, αλλά και διεκδικούσαν το δικαίωμα στη γνώση. Θα πρέπει να αναφερθεί ότι μέχρι το 1858, οπότε και ιδρύθηκαν οι Χριστιανικές Δημογεροντίες, η εκπαίδευση ήταν αποκλειστικά με πρωτοβουλία της Εκκλησίας και ιδιωτών, επειδή δημόσια εκπαίδευση είχαν μόνο οι Τούρκοι, που κατείχαν άλλωστε και όλα τα κρατικά και δημόσια αξιώματα. Κατά την περίοδο 1800-1856 η Εκκλησία ήλεγχε όλο το φάσμα της παιδείας των Χριστιανών. Σύμφωνα με την έννοια του άρθρου 7 του Χάτι Χουμαγιούν συστήθηκαν στην Κρήτη το 1858 τρεις Χριστιανικές Δημογεροντίες, μια σε κάθε Χριστιανικό διαμέρισμα, με



Τα Καταστατικά των δύο πρώτων συλλόγων στα Χανιά (1879)

πρόεδρο τον αρμόδιο αρχιερέα, στις οποίες ανατέθηκαν η εκδίκηση των κληρονομικών και ορφανικών υποθέσεων των χριστιανών, αλλά και η υποχρέωση της οργάνωσης των σχολείων. Τον Ιανουάριο του 1868, η εφαρμογή των διατάξεων του Οργανικού Νόμου προέβλεπε την εισαγωγή της ελληνικής γλώσσας στα δημόσια γραφεία, παράλληλα με την τουρκική.

Ο Οργανικός Νόμος τροποποιήθηκε το 1878 με τη Σύμβαση της Χαλέπας, όπως έχει ήδη αναφερθεί. Το 1881 ψηφίσθηκε από τους αντιπροσώπους του Κοινοβουλίου, ο πρώτος νόμος για την παιδεία, άλλος για τους χριστιανούς και άλλος για τους Οθωμανούς. Το διάταγμα για τα χριστιανικά σχολεία αναφερόταν στη σύσταση των σχολικών μονάδων, το διορισμό και μισθοδοσία δασκάλων και καθηγητών, στις εφορίες των εκπαιδευτηρίων, σε θέματα εξετάσεων και εξεταστικών επιτροπών, στην εξεύρεση πόρων λειτουργίας των σχολείων και στην ίδρυση Παρθεναγω-

γείων. Από την εποχή αυτή και εξής, λειτουργούν στις μεγάλες πόλεις διάφορες σχολικές μονάδες, όσο τουλάχιστον οι πολιτικές συνθήκες και η τουρκική διοίκηση το επέτρεπαν.

Η άμεση σύσταση φιλεκπαιδευτικών συλλόγων, βάσει του άρθρου 15 της Σύμβασης της Χαλέπας, φανερώνει και αναδεικνύει την αγωνία των Κρητών για τη διατήρηση της εθνικής τους υπόστασης. Ιδρύθηκαν ακριβώς αμέσως (1879) ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος "Μίνως" και ο Γεωργικός Σύλλογος "Δήμητρα", στα Χανιά, αλλά και ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Ηρακλείου. Και οι τρεις, έχοντας εξέχουσες φυσιογνωμίες της τοπικής κοινωνίας ως Μέλη, εργάστηκαν φιλότιμα και αποδοτικά προς όφελος των πολύπαθων Κρητικών. Οι δύο Χανιώτικοι σύλλογοι μάλιστα, ο "Μίνως" και η "Δήμητρα" ενώθηκαν κάποια στιγμή σε κοινή πορεία παιδείας και προσφοράς, αλλά διαλύθηκαν άδοξα αργότερα, αφήνοντας όμως ένα μεγάλο και πολύτιμο έργο πίσω τους. Ο Σύλλογος του Ηρακλείου αποτέλεσε το σκαπανέα και προάγγελο του Αρχαιολογικού Μουσείου Ηρακλείου, αφού είχε σημαντικότερη δράση και στον τομέα της Αρχαιολογίας, σύμφωνα με τα μέτρα που είχαν ληφθεί για την προστασία των κρητικών αρχαιοτήτων.

Μέχρι το 1878 δεν επιτρεπόταν επίσης η έκδοση εφημερίδων. Σποραδικά είχαν εκδοθεί κάποια παράνομα φύλλα, με την ευκαιρία των επαναστάσεων, για ενθάρρυνση και εμφύχωση των αγωνιστών. Η Τουρκική Διοίκηση εξέδιδε από το 1867 την ημιεπίσημη «Κρήτη» στα Ελληνικά και Τουρκικά. Από το 1878 σώζεται ένα μονόφυλλο (παράρτημα) της εφημερίδας «Εποχή». Αμέσως επίσης μετά την εφαρμογή των διατάξεων της Σύμβασης και μέχρι το 1889, εκδόθηκαν σ' όλη την Κρήτη πολλές ελληνόγλωσσες, καθώς και τρεις τουρκόγλωσσες εφημερίδες. Ήταν στα Χανιά «Τα Άπτερα» (1880), «Λευκά Όρη» (1881) με εκδότη τον Κωστή Μητσοτάκη, στο Ρέθυμνο το «Αρκάδιον» (1885), στο Ηράκλειο ο «Μίνως» (1881), η σατιρική «Εύπολις» (1881), «Νέα Εβδομάς» (1885) και «Εβδομάς» (1886), στα Χανιά και πάλι «Λευκά Όρη» (1886) και «Λευκά Όρη» στη συνέχεια το 1888, με Συντακτική Επιτροπή από τους Ελευθ. Βενιζέλο, Χαράλ. Πωλογιώργη, Κωνστ. Φούμη

ΕΤΟΣ Γ'.—ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'.

Ἐν ΧΑΝΙΟΙΣ τῇ 26 Δεκεμβρίου 1888.

ΑΡΙΘ. 2

ΛΕΥΚΑ ΟΡΗ

ΣΥΝΤΑΚΤΑΙ	Χ. Π. Πωλογεωργάκης ἔδωκε Μ. Φούμας ἔδωκε Γ. Παναγιώτης ἔδωκε Μ. Παναγιώτης	Ἐκδίδονται κατὰ Δευτέραν ἑβδομασίαν ἐν τῷ Δικηγορικῷ Γραφείῳ Χ. Πωλογεωργάκη	Συνδρομὴ ἑποικία ἐν Κρήτῃ μετ. 2 » » ἐν τῷ Ἑξωτερικῷ » 2 1/2 Καταχωρίσεις κατ' ἀποκοπὴν
-----------	--	--	---

Ἐπειδὴ κερπήσονται τὰ ὕδα καὶ τὸ πρῶτον φάλλα
τῆς ἐφημερίδος ἡμῶν θεωρηθήσονται
συνδρομητικά.

Πρὶν ἢ προδῶμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἀ-
ληθῶν ἀρετῶν, ἃ θυνάμεθα νὰ προσπα-
ρισθῶμεν, ἐκ τῆς παρούσης καταστάσεως
τῶν πραγμάτων, καθήκον ἡμῶν θεωροῦμεν
νὰ καταδείξωμεν, ὅτι ἐνιστὶ βραχέως, τὸ
ἐκ τῆς καταστάσεως τῶν ἀποκτινιστῶν ἐ-
λευθερίων, προσβλεῖν κακὰ. Θὰ εἰπωμεν ἀ-
ληθείας πικρὰς, αἵτινες καὶ κατ' ἡμῶν αὐ-
τῶν ἐνδέχεται νὰ στραφῶσιν, ὅπως ἐπιζητή-
σωμεν τὴν διόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων.
Προεβιόντες οὖν, ὑπερῶν τῶν μικροβιο-
μῶν δέν νὰ ἰσχυρίζομαι τὸ γενικὸν συμφέρον, ὃ
φιλοῦμεν νὰ ἐκλογισθῶμεν τὰ πράγματα καὶ
ὅπως συντελέσωμεν, τὸ ἐφ' ἡμῶν, ἵνα ἐνέλ-
θωμεν εἰς τὴν ὁδὸν τοῦ ἀληθοῦς συμφέροντος
τοῦ τόπου. Ἡ περιστάσις εἶναι ἐπικρατοῦς, διότι
τὰ πράγματα τείνουσι νὰ λάθωσι τὴν μάλ-
λον χαλεπὴν ὁδὸν καὶ διότι κινδυνεύει νὰ
παράσχωμεν θυσίαν τῆς μάλλον ἐξηγησι-
μῆς προσωπικῆς διαμάχης. Τὰ συμπτώματα
τῆς ἐπὶ τὰ χεῖρα τροπῆς τῆς τοιαύτης κα-
ταστάσεως ἀνερίστησαν πρὸ μηνῶν, εἰς δι-
λυπτηρὸν ὅτι ὑπὲρ ταύτης ὑπερμαχῶσιν ἄν-
δρες, τῶν ὁποίων τὸν πατριωτικὸν τὸ πα-

σιν, ἄνγκνῶσται τὴν πρακτικὴν τῆς Βουλῆς
καὶ θέλει πισθῇ ὅτι, ἐπ' ὅσον προβαίνομεν,
ἐν τούτοις τὴν κυριώτεραν θέσιν καταλαμ-
βάνουσιν αἱ ἐξελίξεις τῶν ἐκλογῶν καὶ
ἡ ἀντιβολία καὶ καθυστροφία τοῦ ἔθν. Διοικ. Συμβουλίου. Ἀδελφοί τὴν πρώτην ἐφημερί-
δα τῆς Νήσου καὶ θέλετε παρατηρήσῃτε
μετὰ βαθύτης λύπης ὅτι πᾶς τὰ πρῶτα καὶ
καὶ μόνον πᾶς τὰ προσωπικὰ ζητήματα.
Ἐκτοξεύομεν κατ' ἀλλήλων τὰς μάλλον ἀδί-
κους προτιμωμίας.

Ὁ τόπος διὰ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτοῦ ἐ-
θεώρησαν ἀναγκαῖον νὰ ἐμπιστευθῇ διὰ τῆς
Συνόδου τῆς Χαλέπας, τὴν ἐνδοκίαν τῶν
ἐλευθερίων τοῦ, εἰς ἀνθρώπους τοῦ τόπου, αἵ-
τινες συμπεριέχονται διὰ τῶν ὑποταγῶν καὶ
δυνατοτήτων τοῦτο, ὃ ἐθεώρησαν κατὰ τὴν
ὡς σπουδαίαν παρακαταβλήσιν καὶ τὴν ἀκε-
ραίαν διακρίσιν τῶν, ὡς συνέλπειν ἀπα-
ριτήτου πρὸς τὴν πατρίδα καθήκοντος. Ἐδὲ
παρελθόν τὸν εἶχε διδάξει διὰ πικρῶν διδαγ-
μάτων ὅτι ἡ διαπίστωσις τῶν ἐλευθερίων πρὸς
εἰς ἀνθρώπους, οὐδεμίαν οὐσίαν ἔχοντες πρὸς
ταύτας, ἤρατε νὰ τὰς καταστήσῃτε ὑποταγῶν
ἄνθρωπων καὶ αἰσινῶμεν. Καθῆκον λοιπὸν
ἐπιδύλακτον τοῦτο, ὅσον καὶ ἂν ἐθεώρηται ἀνε-
παρκὴς τὸ ἀποκτείνεσθαι, ὅσον καὶ ἂν ἀπὸβλη-
σιν εἰς ταῦτα, ὡς ἀναγκαῖον περιστάσεων

στηρικτῶν, αἱ πολιτευόμενοι ὡς μέσον συναλ-
λαγῆς μετὰ τοῦ ἐκλογίου, αἱ κάτοικοι, αἱ
ὁποσδήποτε ἔχοντες ἀξίωσιν ἐπὶ τῶν ἀγῶ-
νων καὶ ὑπολήψεις τοῦ τόπου, διὰ διαφόρων
ὑπὲρ τοῦτο ὑπηρεσιῶν τῶν, ὡς μέσον ἀπο-
κρίσεως τῶν ἀγῶνων καὶ κήπων τῶν, αἱ ἐπαρχίαι
ὡς προνομίαν ἐπαρχιακῶν, καὶ τὰ τμήματα,
ὡς προνομίαν τμηματικῶν. Ἐν τῇ ἀποδοθεί-
σῃ ταύτης παρανοήσεως εἰς τὸ ἀληθές τοῦ-
το ἀπόστημα τοῦ τόπου, ἐπὶ τοῦ σπουδαίου
σύγχευσις τῆς διοικήσεως πρὸς τοὺς πολι-
τευομένους, τῶν πολιτευομένων πρὸς ἀλλή-
λους, τῶν ἀτόμων πρὸς ἀτομα, τῶν ἐπαρχιῶν
πρὸς ἐπαρχίας καὶ τῶν τμημάτων πρὸς τμή-
ματα. Ἡ σύγχυσις καὶ παρερμηνεία ἐπὶ τῇ
ἐν ὅλῳ ἐξ ἀρχῆς ἐν αὐτοῖς τοῖς πρώτοις
βήμασι τῆς λειτουργίας τοῦ πολιτεύματος,
δυστυχῶς ὑπῆρξαν ἄνθρωποι κατὰ τὴν ἐπο-
χὴν ἐκείνην, ἐπαρῶν ἐνοσκόουτες ἐπὶ τοῦ
πνεύματος τῆς διοικήσεως, αἵτινες διείδον
συμφέρον ἀτομικὸν ἐν τῇ παρασκευασμένῃ
διαίρεσιν καὶ κατακυριασμένῃ τῶν ἀμειωτέ-
ρων δυνάμεων τοῦ τόπου καὶ οἵτινες δὲν ἠ-
μίλησαν νὰ τὴν ἐνθαρρύνωσι ὅπως ἐνίσχυσι
ταύτας.

Ἡ Διοίκησις, μετὰ πᾶσαν δὲ ἐπὶ τῶν,
ἐξήλθε κομματικῆς καὶ ἀνέλασε νὰ διοι-
κῇ πλέον τὸν τόπον κομματικῶς, αἱ δὲ

καὶ Ἰάκωβο Μοάτσο, ἡ «Ἀλήθεια» (1881), ἡ «Πατρίς» (1881), ἡ σατιρική
«Κίσσα» (1881), ἡ «Ἄμυνα» (1885), ἡ «Ἄμυνα» (1886) με ἄλλο εκδότη, ἡ «Ἀλή-
θεια» (1888) καὶ στο Ρέθυμνο ἡ «Παρησία» (1887) καὶ ἡ «Ἰδὴ» (1888).

Στα Χανιά εκδόθηκαν επίσης και οι τουρκικές εφημερίδες: «Ιντιμπάχ»
(Επαγρύπνηση) (1881), «Σαντάι Γκιρίτ» (Φωνή της Κρήτης) (1881) καὶ «Μι-
ράατ Γκιρίτ» (Κάτοπτρο της Κρήτης) (1886).

ΕΥΠΟΛΥΤΟΙ ΚΑΙ ΚΑΡΑΒΑΝΑΔΕΣ

Το σημαντικότερο όλων βέβαια ήταν ότι, για την εφαρμογή της Σύμβα-
σης της Χαλέπας, δημιουργήθηκε κοινοβούλιο στο Νησί που λειτουργήσε
όλο το δεκάχρονο διάστημα της Ημιαυτόνομης Πολιτείας της Κρήτης. Οι
συνθήκες ημιαυτονομίας, που δημιουργήθηκαν, επέτρεψαν την ανάπτυξη
έντονης κομματικής δραστηριότητας, που, πολλές φορές ξεφεύγοντας από

τα επιτρεπόμενα όρια, έβλαπτε την εσωτερική γαλήνη και την ανάπτυξη του τόπου, προκαλώντας έντονες διενέξεις και φατριασμούς. Ο κρητικός λαός χωρίστηκε σε δύο κόμματα, των Συντηρητικών και των Φιλελευθέρων. Οι Φιλελεύθεροι ονόμαζαν τους Συντηρητικούς «Καραβανάδες», γιατί, όπως έλεγαν, απομυζούσαν το Δημόσιο Ταμείο, και αυτοί έλεγαν τους Φιλελεύθερους «Ξυπόλυτους». Παρόμοια ήταν και η κομματική διαίρεση του τουρκικού στοιχείου. Υπήρχε η μερίδα των Μπέηδων, που ήταν πολύ ισχυρή και η μερίδα των Λαϊκών Αγάδων. Το περίεργο είναι ότι οι Μπέηδες υποστήριζαν τους «Ξυπόλυτους», ενώ οι Αγάδες τους «Καραβανάδες».



Μίνως Ησυχάκης

Το Κόμμα των Συντηρητικών, ισχυρά στελέχη του οποίου ήταν ο Χ' Μιχάλης και ο αδελφός του Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αντώνιος Γιάνναρης, ο Ν. Σταυράκης, ο Ι. Σφακιανάκης κ.ά., εκπροσωπούσε τους ισχυρούς παράγοντες και τους μορφωμένους του τόπου, που κατείχαν και τις σημαντικότερες θέσεις στη διοικητική ιεραρχία της Κρήτης. Αρχηγός των Συντηρητικών ήταν ο Μίνως Ησυχάκης. Το Κόμμα περιελάμβανε στους κόλπους του όλα τα φιλήσυχα, μη επαναστατικά στοιχεία του ελληνικού πληθυσμού της Κρήτης και τη συντριπτική πλειοψηφία των Τουρκοκρητικών και μάλιστα το σύνολο των μεγαλοκτηματιών μπέηδων και αγάδων.

Το Κόμμα των Φιλελευθέρων ήταν κόμμα ριζοσπαστικό, ενθουσιώδες και μαχητικό. Στους κόλπους του περιελάμβανε όλα τ' ανήσυχα, ζωηρά, επαναστατικά και προοδευτικά άτομα του ελληνικού πληθυσμού της Κρήτης. Από τους Τουρκοκρητικούς είχε φανατικούς οπαδούς τους φτωχούς ακτήμονες και το σύνολο σχεδόν των Χαλικούτηδων. Στελέχη του ήταν οι αδελφοί Φούμη, ο γυμνασιάρχης Αντώνιος Μιχελιδάκης, ο Χαράλαμπος

Πωλογεωργάκης, ο Κ. Μοάτσος κ.ά. Αρχηγός των Φιλελευθέρων ήταν ο δικηγόρος Κωνσταντίνος Κ. Μητσοτάκης, από τους πρωτεργάτες της Σύμβασης της Χαλέπας.

Η διαμάχη των δύο Κομμάτων προσδιοριζόταν στο ποιο από τα δυο θα προλάβαινε να διοικήσει την Κρήτη και να πραγματοποιήσει, στο χρονικό διάστημα της διοίκησής του, το διακαή πόθο και το όνειρο των Κρητών για ολική απελευθέρωση και ένωση του Νησιού με την ελεύθερη Ελλάδα. Ο κομματικός φανατισμός όμως δίχαζε το λαό, οργίαζε παράλληλα και η ζωοκλοπή και οι πολιτικές αντιπαραθέσεις μεταξύ των δύο κρητικών κομμάτων ήταν τόσο έντονες, ώστε κάποτε έφταναν σε ανεπίτρεπτα σημεία, στη βία, τους βανδαλισμούς, ακόμη και σε φόνους.

Μέσα στη δίνη των πολιτικών παθών το Κρητικό Ζήτημα φαίνεται να παραμένει χωρίς λύση, ενώ το 1888, όταν προβάλλεται και πάλι η ιδέα για αγγλική προστασία που την υποστηρίζουν και ξένοι, όπως ο φιλέλληνας Αμερικανός Stilman, αποκρούεται δυναμικά και με φανατισμό: *Προτιμώμεν χιλιάκις την τουρκικήν κυριαρχίαν από πάσης Αγγλικής*, αναγράφεται σε άρθρο στην εφημερίδα «Λευκά Όρη».

Η συντηρητική τακτική του Κόμματος των Καραβανάδων του χάρισε την εύνοια της Υψηλής Πύλης και των Γενικών Διοικητών της Κρήτης. Έτσι, αν και η μακρά παραμονή του στην εξουσία το κατέστησε αντιδημοτικό, το κόμμα αυτό διοίκησε την Κρήτη συνεχώς από το 1878 ως το 1888. Μέσα σε ταραγμένη πολιτική ατμόσφαιρα, η οποία έβλαπτε τα πραγματικά συμφέροντα του κρητικού λαού, έγιναν εκλογές, για την ανάδειξη πληρεξουσίων στη Γενική Συνέλευση, οπότε και επικράτησε το Κόμμα των Ξυπόλητων. Ακολούθησαν δυστυχώς ένοπλες συναθροίσεις και απερίσκεπτες και προκλητικές ενέργειες, που έριξαν τον τόπο σε περιπέτειες και απέβησαν καταστρεπτικές για το λαό. Οι Καραβανάδες αντέδρασαν με οξύ και απροσδόκητο τρόπο, καταθέτοντας στις 6 Μαΐου 1889, ψήφισμα στη Γενική Συνέλευση, με το οποίο κήρυτταν την Ένωση του Νησιού με την Ελλάδα. Ως απάντηση στην παράνομη και επαναστατική αυτή πράξη, ο Γενικός Διοι-

ΤΗΛΟΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΟΝ
ΘΕΡΜΑΝΙΟΝ

ὅπου, καθιερωμένοι οἱ Αυτοκρατορικοὶ αὐτογράφοι, ἐρῶσι τὴν πλήρη ἐφαρμογὴν τοῦ Ὁργανικοῦ τῆς Κρήτης Νόμου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἐπευχρεώσεων τροποποιήσεων καὶ βελτιώσεων

ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΟΝ ΑΥΤΟΓΡΑΦΟΝ

Kata rano 17/10/1960

«Παραμένεται Γενική Διοίκηση» - «Αθήνα», επισημαίνει ότι τον αναδιοργανωμένο ΑΝΕΛΟΝ δια τήκεται και το Όργανο Βασ. τήκεται, Βελών Μοο 'Αλβανία, Ημερ. και του παρόντος Μοο 'Υψών διατακτική γνώμη του πρώτου επί τ' ΑΝΕΛΟΝ 'Αγίας Νουάτης Πόλες, Μουσική του Απολαυστικού σπιντλ Μοο, 'Αγίας Νουάτης του Επικρατοί, επισημαίνει ότι τον Απολαυστικό παραμένει επί Όργανο αφοριστικό 'Αλτόν και του Μελόδιου πρώτης τήκεται, και ε' Τ' ΑΝΕΛΟΝ 'Επίσης, άνωθεν επισημαίνει του Κρατίου Μοο, τήκεται του 'Ακροατού αφοριστικού, επισημαίνει προηγουμένως τις Ακροάτων άνωθεν Απολαυστικού αφοριστικού Μοο, 'Αν ελπίσεται ότι αίσθημα επί των προποσόντων των Ιπποκράτους επί των Όργανικών Κανονισμών των χειρογράτων δια του Φωτισμού επί τ' ΑΝΕΛΟΝ 1984.

οι Ἀρχαῖοντες τῶν ἡμετέρων τοῦτον ὑπαλλήλῳ εἰς ἑρῆταν, αἱ εὐχαὶ τοῦ λαοῦ εἰς τὴν ἐκείνου ἐν συμβουλίᾳ εἰδοῖς ἐπὶ τούτῳ συγκατατίθενται καὶ συναρμυγνῶνται. ὅταν προσέσῃ τῶν ὑποῦν ἥτο ἀντακλὰ ἢ παρρησία. Αἱ εἰς τὸν Κανὼν τοῦτον ἰσχυαὶ ἐπιπροσπορεύει, ὑπερβῇ εἰς δίκαιον ἔξωθεν καὶ τινος ἰδμεν

των Χριστιανών και Μουσουλμάνων αντάμα συνεδία τῆς ἐκκλησίας, καὶ δια-
βίβησι ἐκ Κωνσταντινουπόλεως.

Τὸν δὲ συνταγματάρχην συγκαταθέσθαι δὴ τοὺς ἀξιωματικούς καὶ τοὺς στρατιώ-
τας τοῦ χωροφύλακος, εἰδέναι δὲ κλειόμενος συνταχέσθαι ἐπὶ τοῖσιν.

Από: 13ον Προβλίκιο καταβλήθησαν: από 10092,8 δέκα πέντε δρα-
μάκια: εκατόναι. Αι δυνάμεις του παλαιού παρσού το δέκατο (πενήντα) του
πενήντα του νέου, οι τύν λοιπόν τύν δύνανται να συμψηφισθούν με δυνάμεις
του τεκνηίου του δέκατος και του παλαιού, λαβόντες, επίσης, και το πρώτον
και δεύτερον των δραστηριοτήτων στρατηγικών, βασιλικών, ήτοι διηρησθέντα
14221 τίτλοι υπό τόν Γεν. Διοικόντα και συμψηφισθέντα με τύν προηγου-
μένους τίτλους, δύνανται τύν λοιπόν αναγνωρίσθαι και διαβιβάσθαι ειδικότερα.

Ἀποφασίζοντες τὴν δαπάνην τῆς τοπικῆς κοινῆς ἐκ τῶν ἐπιτοκίων τοῦ Νό-
μου, τοῦ νόμου τοῦ καθ' ἑαυτὸν περιεχομένου, ὅταν ἀποφασίσουν εἰς τὸ ἄνωγον
τοιαύτην, τὸ ὃ ἄλλο ὅταν ὅταν δαπανῶνται εἰς ἐπιτόκια ἢ ἐκ δυνάμεως αὐτῶν,
ὅταν ἐν εἰς τὴν διακρίσιν τῶν πόλεων, ὅταν εἰς τὴν αὐτοῦ ἐκκαθάρισιν

Φιρμάνι του Σουλτάνου για την εφαρμογή του Οργανικού Νόμου
με τις τροποποιήσεις και βελτιώσεις του

κητής Νικολάκης Σαρντίσκι πασάς που προήδρευε, διέλυσε τη Συνέλευση και εξέδωσε ένταλμα συλλήψεως ηγετικών στελεχών των Καραβανάδων που είχαν ήδη καταφύγει στα ορεινά, κηρύσσοντας νέα επανάσταση.

Όμως, η νέα αυτή επανάσταση το 1889, δεν είχε καμιά ελπίδα. Η κυβέρνηση του Τρικούπη, σταθμίζοντας τα διεθνή διπλωματικά δεδομένα, την αποκήρυξε, παλιοί φίλοι της Κρήτης άλλαξαν αισθήματα, ενώ η Τουρκία, εκμεταλλευόμενη τις έριδες και το διχασμό των Κρητών, στις 31 Ιουλίου 1889 ανακαλεί τον Σαρντίσκι και αποστέλλει τον σκληροτράχηλο Σακήρ πασά, ο οποίος επέβαλε αμέσως στρατιωτικό νόμο. Ο νέος Γενικός Διοικητής προώθησε το στρατό του, από 40-50 χιλ. άνδρες, σε επίκαιρα σημεία του νησιού, ενώ ο τουρκικός όχλος, υποδαυλιζόμενος κατάλληλα, επιδόθηκε με μανία σε ληστείες, λεηλασίες και βιαιοπραγίες. Στήθηκαν στρατοδικεία σε όλη την Κρήτη και οι θανατικές ποινές ήταν στην ημερήσια διάταξη της καθημερινής ζωής του κρητικού λαού.

Η στάση της ελληνικής κυβέρνησης αποδυνάμωσε τη διαπραγματευτική ικανότητα των Κρητών απέναντι στον Σακήρ, ο οποίος χρησιμοποιούσε κάθε μέθοδο για να τους υποτάξει. Εξαιτίας όλων αυτών των γεγονότων παρατηρήθηκε ομαδική απόδραση πολιτικών παραγόντων προς την Ελλάδα, ενώ οι κάτοικοι του νησιού, μπροστά στον ανοιχτό πόλεμο του Σακήρ πασά, εγκατέλειπαν τα σπίτια τους και κατέφευγαν στα βουνά.

ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

Στις 7 Δεκεμβρίου 1889 μια νέα συμφορά έπληξε την Κρήτη, όταν η Τουρκία, εκμεταλλευόμενη τη στάση της Ελλάδας, την ανοχή της Αγγλίας και των άλλων Δυνάμεων, αλλά και την αδυναμία των Κρητών να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά τον Σακήρ, εξέδωσε φερμάνι με το οποίο καταργούσε τα προνόμια που τους είχαν παραχωρηθεί με τη Σύμβαση της Χαλέπας. Σύμφωνα με αυτό, που δημοσιεύτηκε μάλιστα χωρίς να λάβουν γνώση προηγουμένως οι Μεγάλες Δυνάμεις και επομένως ήταν παράνομο:

- Ο γενικός διοικητής δε θα είχε πενταετή θητεία, αλλά αόριστης διάρκειας.
- Οι Πληρεξούσιοι δε θα εκλέγονταν άμεσα από το λαό, αλλά έμμεσα από εκλέκτορες.
- Η ψήφιση των νόμων καθορίστηκε με τέτοιο τρόπο, ώστε να μην αρκούν οι ψήφοι μόνο των χριστιανών.
- Τις θέσεις των αξιωματικών της χωροφυλακής δεν θα τις καταλάμβαναν ντόπιοι Κρητικοί.
- Στη φορολογία θα εφαρμοζόταν σύστημα πάγιας φορολογικής κλίμακας στη δεκάτη με τεκμαρτή βάση.
- Στη δικαιοσύνη έγινε αναδιοργάνωση των δικαστηρίων και αναδιάρθρωση των δικαστικών αρμοδιοτήτων τους κατά τρόπο που στρεφόταν εις βάρος των χριστιανών.

Με τις αλλαγές αυτές και με όσες άλλες έγιναν με το πρόσχημα ότι οι κοινοβουλευτικοί θεσμοί δεν απέδωσαν στην Κρήτη, επανήλθε ουσιαστικά

το Νησί στην τουρκοκρατία των ετών πριν από τον Οργανικό Νόμο, αφού καταργήθηκαν όλα τα προνόμια πολιτικής και θρησκευτικής ελευθερίας του κρητικού λαού και επιβλήθηκε βαρύτατη φορολογία. Η Σύμβαση της Χαλέπας ήταν πια ένα φωτεινό αλλά μακρινό σημείο στο παρελθόν της Κρήτης, χωρίς ελπίδα επανόδου του στο σκοτεινό ορίζοντα του χρόνου, με την αναβίωση παλαιών παθών και ζοφερών στιγμών της Κρητικής ιστορίας. Και οι Κρήτες σήκωσαν και πάλι το σταυρό του μαρτυρίου τους για μια δεκαετία ακόμη, διεκδικώντας πάντοτε αποφασιστικά και με πλείστες θυσίες το δικαίωμα να λέγονται και να είναι Έλληνες.

Η «τυχερή» όπως ονομάσθηκε επανάσταση του 1895-96 και η τελευταία του 1897-98, αλλά και οι διεθνείς συγκυρίες και συμφωνίες, θα έφεραν στα τέλη του 1898 την ελπιδοφόρα περίοδο της Κρητικής Αυτόνομης Πολιτείας και 15 χρόνια αργότερα, την 1η του Δεκέμβρη του 1913, τη χαρμόσυνη μέρα της Ένωσης της Κρήτης με τη Μάνα Ελλάδα, όταν η γαλανόλευκη κυμάτισε επιτέλους περήφανη στον ιστό του φρουρίου Φιρκά, στο Χανιώτικο λιμάνι.

ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ιστορικό Αρχείο Κρήτης:
 - α) Αρχειακή Συλλογή 6: Πρωτότυπα χειρόγραφα (και ένα αντίγραφο χειρογράφου) περί της Επανάστασεως του 1878.
 - β) Αρχείο Κρητών Αγωνιστών
 - γ) Αρχείο Κρητικού Τύπου
 - δ) Φάκελος: Σπάνια Κρητικά Έντυπα
 - ε) Φάκελος: Σπάνια Κρητικά Έγγραφα
- Δημόσια Βιβλιοθήκη Ρεθύμνης, συλλογές διάφορες
- Αρχεία Νομού Σάμου, συλλογές διάφορες.
- Ιδρυμα Κων/νου Μητσοτάκη.
- Εκκεκάκης Γεώργιος, Ιδιωτικό Αρχείο, Ρέθυμνο.

- Δετοράκης Θεοχάρης, *Ιστορία της Κρήτης*, Αθήνα 1986.
- Δημοτάκης Γεώργιος, *Χανιά, στο πέρασμα του χρόνου*, Αθήνα 1969.
- Κρήτη, *Ιστορία και Πολιτισμός*, Τόμ. Β', Σύνδεσμος Τοπικών Ενώσεων Δήμων και Κοινοτήτων Κρήτης, Κρήτη 1988.
- Κλάδου-Μπλέτσα Αιμιλία, *Τα Χανιά έξω από τα Τείχη*, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας – Τμήμα Δυτ. Κρήτης, Β' Έκδοση, Χανιά 1998.
- Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια *Πυρσός*, 1932.
- Σημανδηράκη Ζαχαρένια, *Η Πνευματική και Πολιτιστική ζωή στην Κρήτη στο γύρισμα του αιώνα*, εφ. *Χανιώτικα Νέα*, αφιέρωμα: *Επανάσταση 1897, Η Κρήτη στις φλόγες*, τ. 8/3 Φεβρ. 1997.
- Σημανδηράκη Ζαχαρένια, *Καλλιτεχνικές Εκδηλώσεις στα Χανιά στο γύρισμα του αιώνα (1880 –1910)*, Λεύκωμα Δήμου Χανίων Χανιά, 1990.
- Σημανδηράκη Ζαχαρένια, *Κρητικές Εφημερίδες Αθηνών του Ιστορικού Αρχείου Κρήτης*, περ. *Προμηθεύς ο Πυρφόρος*, τ. 32, Νοέ.- Δεκ. 1982.
- Σημανδηράκη Ζαχαρένια, *Κρητικός Τύπος συμπληρωματικά στοιχεία*, περ. *Προμηθεύς ο Πυρφόρος*, τ. 34, Απρ.-Ιούν. 1983.
- Σημανδηράκη Ζαχαρένια, *Μίνως και Δήμητρα. Οι δύο πρώτοι Χανιώτικοι Σύλλογοι μετά την Σύμβαση της Χαλέπας*, περ. *Νεοελληνικόν Αρχείον*, Τόμ. Γ', Αθήνα 1988.
- Σημανδηράκη Ζαχαρένια, *Τα Κρητικά Σωματεία από το 1878-1913*, Ανακοίνωση στο ΣΤ' Διεθνές Κρητολογικό Συνέδριο, Χανιά 1986.
- Τσίβης Γιάννης, *Η Ιστορία της Πόλεως των Χανίων*, έκδ. Εμμ. Πετράκη «Νέα Εποχή», Χανιά 1954.
- Τσίβης Γιάννης, *Χανιά 1252-1940*, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1990.
- Χρηστάκης Ιωάννης, *Η Κρήτη στον αγώνα κατά των Τούρκων*, Αθήνα 1974.
- Χρηστάκης Γιάννης - Πατεράκης Γεώργιος, *Η Κρήτη και η Ιστορία της*, εκδ. *Καλέντης*, Αθήνα 1995.
- Ψιλάκης Βασίλειος, *Ιστορία της Κρήτης*, Τόμ. Γ', Χανιά 1909.